

RÓNA-TAS ANDRÁS

**Vitás magyar etimológiák
Válasz Honti Lászlónak**

This paper contains my rejoinder to the 219 pages review written by László Honti (2017) on the book of András Róna-Tas, Árpád Berta†, László Károly *West Old Turkic. Turkic Loanwords in Hungarian, 2011* (WOT). After some general remarks on etymology, on the character of the WOT, and my personal acknowledgements to those who helped me in Finno-Ugric matters, the paper turns to the single etymologies. In the case of the first 23 etymologies the question is whether the Finno-Ugric origin of the given word is beyond any doubt and did West Old Turkic play any role in the history of the given word. In my view almost in all of the cases phonological and/or semantical questions can be solved only with the help of the WOT background. These are: 1. *ár, árik* ‘to decay’, 2. *dug* ‘to squeeze’, 3. *ér* ‘to arrive’, 4. *es, eskü* ‘oath’, 5. *gyermék, gyerek* ‘child’, 6. *gyúl, gyújt* ‘to catch fire, light’, 7. *izzik* ‘to glow’, 8. *kebel* ‘bosom’, 9. *kert* ‘garden’, 10. *orvos* ‘physician’, 11. *sajt* ‘cheese’, 12. *sért, sérik* ‘to hart’, 13. *sok* ‘much, many’, 14. *szép* ‘beautiful’, 15. *szér* ‘part of a village’, 16. *szó* ‘word’, 17. *szűz* ‘virgin’, 18. *táltos* ‘sorcerer, medicine man’, 19. *tojik* ‘to lay eggs’, 20. *úr, ország* ‘lord, country’, 21. *vejsze* ‘fishweir’, 22. *vék, lék* ‘hole in the ice (for fishing)’, 23. *ver* (kötelet) ‘to plait (rope)’. In most of the cases Honti offered new, additional data on the Finno-Ugric side, which have to be considered by later research. Some of his arguments have to be accepted, others may be debated and in the paper I offer my reasons why. Treating another group of words in WOT, I claim that though the FÜ origin of the given Hungarian word is almost sure, there are some unsolved problems to be addressed, and for methodological reasons one has to put them in a separate box. Some of these Hungarian words were treated by Honti: 24. *edz* ‘to harden, to steel’, 25. *ezüst* ‘silver’, 26. *fej* (verb) ‘to milk’, 27. *gyalog* ‘on foot’, 28. *gyökér* ‘root’, 29. *harap* ‘dry leaves’, 30. *harap* (verb) ‘to bite’, 31. *hord-* ‘to carry’, 32. *irgalom* ‘mercy’, 33. *kengyel* ‘stirrup’, 34. *kerül* ‘to go around’, 35. *köcsög* ‘jug’, 36. *láb* ‘foot’, 37. *lel-* ‘to find’, 38. *mese, magyar, megyer* ‘tale, Hungarian’, 39. *mű* ‘work’, 40. *ólom, ón* ‘lead, tin’, 41. *ravasz* ‘fox, cunning’, 42. *segg* ‘bottom’, 43. *segít-* ‘to help’, 44. *sír* ‘tomb’, 45. *szekér* ‘cart’, 46. *szén* ‘coal’, 47. *szül-* ‘to bear’, 48. *tár-* ‘to open’, 49. *üt-* ‘to hit’. In some case we agree, in other cases I accept the new arguments of Honti, but there remain words in case of which I think further research is needed to make the etymology water-proof. In the third part of his review Honti dealt with some questions of historical phonology. The voicing of PFU **p-*, **t-* (> *b*, > *d*) he ascribed to the tendency of avoiding of homonymy. According to my opinion this has chronological difficulties and I show other ways how Hungarian avoided homonymy if it did. In the case of the representation of PFU sibilants Honti claims that the interdental spirant */*ð/* evolved already in PUgr. This is an old controversy between us. I give my arguments why I suppose that this change occurred only in POUgr, and its reconstruction for PUgr is unnecessary. In the last part of my rejoinder I treat the alleged quotation ascribed to Voltaire on the role of the vowels in linguistic recon-

struction, and show how one can set up strong and weak tendencies for the change of vowels in case of the history of the Hungarian vowel phonemes.

Keywords: Old Turkic, West Old Turkic, Hungarian etymology, historical phonology, loanwords, Finno-Ugrian reconstruction, Ob-Ugrian reconstruction, Ancient Hungarian reconstruction.

Kulcsszavak: ótörök, nyugati ótörök, magyar etimológia, történeti fonológia, kölcsönszók, finnugor rekonstrukció, obi-ugor rekonstrukció, ősmagyar rekonstrukció.

2011-ben jelent meg a *West Old Turkic. Turkic Loanwords in Hungarian* című munka (a továbbiakban WOT). A munkát amelyet 1995-ben szóban, majd 2002-ben írásban is bemutattunk,¹ a tanulságokat feldolgozva 2008-ban zártuk.² Azóta sok minden alakult. Számos recenzió és számtalan idézet jelent meg, amelyekből sokat tanultam.³ Ebben a cikkben kizárólag Honti László megjegyzéseivel fogok foglalkozni. Válaszom Honti *A magyar és a nyugati ótörök szókészlet kapcsolatiról* című 2017-ben megjelent 219 oldalas munkájának rendjét követi, de fi-

---

¹ Az A kezdőbetűjű etimológiákat a Nyelvtudományi Intézetben 1995-ben vitattuk meg, majd írásban az *Acta Orientaliában* adtuk mintát, l. Róna-Tas, A. – Berta, Á. (2002).

² A címlapon hármunk neve áll, az enyém, Berta Árpádé és Károly Lászlóé. A 2008-ban fiatalon elhunyt tanítványommal, Berta Árpáddal terveztük és kezdtük el írni a könyvet. Berta halála után közös tanítványunk Károly László nemcsak az ő részének befejezését, hanem az egész két kötetes könyv szakmai és technikai szerkesztését is elvállalta. Árpáddal közösen írt szócikkek azon ritka eseteiben, amikor véleményünk eltért, ezt a szövegben mindig megjegyeztem. A török anyag gyűjtésében egy kiváló fiatal turkológusokból álló munkaközösség is részt vett. A könyv használhatóságát nagymértékben lehetővé tévő mutatók, rövidítésjegyzékek és bibliográfia összeállításában a fő munka tanítványunkra, Biacsi Mónikára hárult, a technikai szerkesztésben Gulyás Borbála részvételét kell kiemelnem. A nyelvészeti részért, bár több elemét sokszor és sok tanítványommal vitattam meg, én vagyok felelős.

³ Munkájának 7. oldalán Honti összeállította a WOT-ról készült recenziókat. Még további egy, a könyvről szóló írásról van tudomásom: Dybo – Normanskaja (2013). Ez a munka címe szerint ugyan a finnugor nyelvek török jövevényszavainak periodizációjával foglalkozik, de túlnyomó részében a WOT idevonatkozó megállapításait ismerteti és részben vitatja. Zaicz Gábor (2016a, b) két munkája Honti művének szerkesztése közben jelent meg és végső változatába már be tudta illeszteni. 2011 óta számos cikk jelent meg, amely a WOT egyes etimológiáira reflektál. Miután ezek egyike sem érinti a Honti és köztem folyó vitákat, itt nem kerülnek említésre.

gyelemmel van Hontinak a WOT-tal kapcsolatban másutt megjelent megjegyzéseire is (l. Honti 2012, 2013a, 2013b, 2016).

Néhány általános kérdés

Az etimológia és közelebbről a magyar szavak etimológiája kapcsán számos elméleti és módszertani cikk jelent meg. A magyar nyelvnek óriási etimológiai irodalma van és az egyes etimológiai munkák, összefoglalások és egyes önálló etimológiák, eltérő módszertannal és elméleti háttérrel készültek, és ez jól van így. Minden etimológiának mégis két fő eleme kell, hogy legyen. Az egyik az adatok, a másik a tudós ítélet. Adatok végtelen felsorolása sem bizonyít semmit, ha nem társul kritikával, és az ítéletek sem fogadhatóak el, ha nincsenek elegendő, de főleg odaiálló adatokkal alátámasztva. Az etimológiai tanulmányoknak természetesen van egy harmadik eleme, a korábbi vélemények ismerete, alkalomadtán ismertetése. Az ismeret kötelező, az ismertetés és különösen annak mennyisége opcionális, nagymértékben függ a publikáció célzott közönségétől.

Ha végignézzük a magyar etimológiai irodalmat, azt látjuk, hogy az etimológiai szigor iránti igény jelentősen növekedett. Ugyanakkor az egyes szavak eredetének és szerkezetének megítélése az elmúlt időkben is lényegesen változott. Vannak nagyobb „dobozok”, amelyeknek van egy állandó tartalmuk, azonban van egy másik részük, amely kikerül az adott dobozból, majd újra visszakerül, esetleg véglegesen átkerül egy másik „dobozba”. Ez a tudomány természetes létmódja. Többnyire új adatok előkerülése változtatja meg a képet. Nem lehet azonban figyelmen kívül hagyni, hogy az új adatok áramlása megszűnőben van, s ez a sajnálatos folyamat érthető okokból gyorsabb az uráli nyelvek esetében, mint a török és mongol nyelvek esetében. A meglévő és jól ismert adatok újraértékelése természetesen hozhat újabb eredményeket, a feldolgozás módszertani finomhangolása előrelépésekben, új eredményekben is megmutatkozhat.

Végül megemlíteném, hogy az etimológusok között alkati különbségek is lehetnek. A magyar tudománytörténetben kiváló tudósok sorát lehet említeni, akik sohasem kételkedtek az éppen leírt etimológiájukban, de olyanokat is ismerünk, akik mérlegeltek, bizonytalanságuknak is kifejezést adtak, alkalomadtán később megváltoztatták véleményüket. Ismerünk olyanokat, akik szinte egyetlen új etimológiát sem írtak, de amit összefoglaló, vagy kritikai tanulmányaikban megírtak, az kiállta az idő próbáját, és voltak olyanok, akik tömegével írták össze az új etimológiákat, amelyek közül kevés bizonyult tartósnak. Egy bizonyos színvonal felett mindegyikük munkássága hozzájárult mai ismereteinkhez.

Általános megjegyzések a WOT-hoz

Mint ezt a WOT előszavában is olvasható, a mű hármas céllal készült. Az első cél, mint ezt a munka címe is jelzi, a nyugati ótörök nyelv rekonstrukciója volt. A nyugati ótörök azon török nyelvek összefoglaló neve, amelyeket az Uráltól és a délre meghosszabbított vonalától nyugatra beszéltek az 6. és a 12. század között.⁴ A ma már igen jól ismert és meglehetősen alaposan feldolgozott *keleti ótörök* hosszú ideig az egyetlen a tudomány által ótörökként jellemzett idióma volt. A *nyugati ótöröknek*⁵ két nagyobb és számos kisebb illetve másodlagos forrása van.⁶ Itt most csak a két nagyobb, alapvető forrást, a csuvast és a magyar nyelv jövevénelemeit említem. E források természetesen nem tárgyalhatók a török nyelvtörténet többi adatai nélkül. Ezen a területen a turkológia az utolsó évtizedekben óriási haladást tett. Ezek közül most kiemelném a középtörök adatokat, amelyeket a csagatáj kivételével eddig gyakorlatilag figyelmen kívül hagytak.⁷ Új, korábban ismeretlen, illetve alig ismert török nyelvek kerültek be a tudomány körébe, már ismert nyelvek új és a régieknél hitelesebb, alaposabb feldol-

⁴ Az ótörök kor kezdetét az első Türk Kaganátus megalakulásától (552) szoktuk számítani. A steppe feletti türk hegemonia megváltoztatta az etnikai viszonyokat. Az ótörök korszak végét a dzsingiszida mongolság megjelenése jelenti (Dzsingisz nagykán 1206-tól). A kialakuló mongol világbirodalomban olyan, a törökséget is érintő etnikai mozgások voltak, amelyek teljesen más nyelvészeti viszonyokat teremtettek

⁵ A terminust 1994-ben mutattam be a nemzetközi turkológiai konferencián, ahol élénk vitát váltott ki, az előadás szövegét l. Róna-Tas (1998). Azóta a terminust a nemzetközi turkológia elfogadta.

⁶ A kisebb terjedelmű emlékek két fő csoportja: 1. a nyugati ótörökből más nyelvekbe mint a magyar, például finnugor nyelvekbe, ósláv nyelvekbe került jövevénytörök szavak, 2. írásos feljegyzésekben pl. bizánci és arab forrásokban előforduló szórványok. Segíthetnek még a nyugati ótörök (pl. kazár, bolgár) tulajdonnevek. Fontos, de már középtörök források a volgai bolgár nyelvemlékek, l. még Róna-Tas 1982, Erdal 1993. Az ótörök rekonstrukcióhoz elengedhetetlen a mongol nyelvtörténet ismerete, ahol pl. az ómongolkori kitan, régebbi magyar terminussal kitaj megfejtése most folyik. A Kínában beszélt archaikus mongol nyelvek felfedezése és leírása az utóbbi időkben lényegesen előrehaladt (l. Janhun 2003; Nugteren 2011), de még mindig messze van a kívánatostól. A mongol források jelentőségét a magyar nyelv török kapcsolatainak vizsgálatában Ligeti számos munkájában hangsúlyozta. Ritkán, de előfordul, hogy régi török szavakat, vagy azok jelentését csak a mongol őrizte meg.

⁷ A török nyelvtörténeti adattár szisztematikus áttekintését a WOT 1482–1483. oldalain találja meg az olvasó. Az adattárak a középtörök adatokat öt csoportban közlik: keleti középtörök, csagatáj, nyugati középtörök vagy kipcsak, volgai bolgár, ottomán. Azt hogy a forrás milyen írással készült a forrás rövidítése elé helyezett prefixum jelzi, pl. A arab, R rovás stb.

gozásai jelentek meg. Mindez lehetővé tette a nyugati ótörök nyelvekről megszerzhető ismeretek biztos hátterének megrajzolását.

A könyv második célja a török etimológia területén egy új fejezet nyitása. A török etimológiával eddig foglalkozó munkák ritkán adtak a szavaknak *történeti alaktani* elemzést. Ezért nagy jelentősége volt Marcel Erdal 1991-ben megjelent művének, amely a (keleti) ótörök szóképzés kiváló monográfiája. Különösen fontos volt tehát, hogy megvizsgáljuk a nyugati ótörök szóképzést, hiszen az etimológia csak alapos, sokoldalú szóképzésre támaszkodva lehet tudományosan hiteles.⁸

Végül, de korántsem utolsó sorban a munka célja, hogy újra megvizsgáljuk a magyar nyelv korai török jövevényszavait.⁹ A kérdés gazdag kutatástörténetét a WOT a 3–11. oldalakon összefoglalta. A WOT 12. fejezete szól a számszerű adatokról. A kutatás során 561 magyar szónak esetleges török eredetét vizsgáltuk meg. Ebből hetven bizonyult valószínűtlennek, ezek közül néhányat érdemes volt alaposabban, másokat csak röviden tárgyalni (WOT 1179–1238). Miután ezeket kizártuk, 419 etimológia maradt. Ezek közül külön kellett választani a kun eredetű szavakat (WOT 1340–1342), ezek szám szerint 35-en voltak. Végül 384 szó maradt,¹⁰ amelyet a munkában alapos elemzésnek vetettünk alá. Ez az eddig rekonstruált legnagyobb számú olyan magyar szó, amelynek nyugati ótörök eredetét meg lehetett állapítani, illetve ez a legnagyobb számú nyugati ótörök szó, amelyet a magyar nyelvből ki tudtunk mutatni. Természetesen ez a korpusz az etimológiákat tekintve nem egyenszilárdságú. Az etimológiákat három csoportra osztottuk 1. biztos etimológiák, 2. vitatott török etimológiák, 3. lehetséges török etimológiák.

A *vitatott török etimológiáknak* két alcsoportja van. Az egyik, a ritkább esetben több különböző török etimon is feltehető.¹¹ A vitatott csoportba került szavak másik és nagyobb része azért vitatott, mert komoly, vagy valamilyen szinten

⁸ A nyugati ótörök szóképzést a WOT 1124–1135. oldalakon tárgyalja. Itt külön alfejezet foglalkozik a homofon deverbális török és magyar ige képzők viszonyával. Három esetet különböztet meg. Az első esetben a homofon török képző nem hatott a magyar azonos hangzású képzőre, a második esetben hatott, a harmadik esetben a két képző konvergenciáját állapíthattuk meg. Ez természetesen alkalmazható a homofon szavakra is.

⁹ Korai török jövevényszónak minősítettünk minden olyan török jövevényszót, amely az oszmán-török hatás megjelenése előtt került a magyarba.

¹⁰ A szavak száma körül lehet kisebb ingadozás aszerint, hogy egy szónak tekintünk egy török etimonra visszamenő eltérő magyar szavakat (pl. *bocsánik*, *bocsájt*, *búcsu*; *egyház*, *ünnep*, *üdüil*), ritkábban egy szónak tekintünk olyan eseteket, amikor a törökben két szó a kiindulópont (pl. *kéneső*).

¹¹ Ezeknek is két alcsoportja van. Az egyikben két lehetséges török alapszó között kell választani (pl. *árik*, *csiger*), a másikban az alapszó biztos, de képzése esetleg két módon is rekonstruálható (pl. *gyilkos*).

elgondolkodtató olyan etimológiája is ismert a szónak, amely nem támogatja a török eredetet. 56 ilyen etimológia szerepel a korpuszban. Hét esetben a magyar szó török eredete vitán felül áll ugyan, de a morfológiai elemzés több lehetőséget is nyitva hagyott. A *lehetséges etimológiák* kategóriája 38 olyan szót tartalmaz, amelyek esetében nem tartottuk elegendőnek az anyagot a biztos állásfoglaláshoz, a szóval kapcsolatban azonban más irányú etimológia nem vagy nem komolyan vehetően merült csak fel.

A könyv természetesen nemcsak a magyar nyelvbe került török szavakat tárgyalja és adja meg a török átadó alakot, hanem a befogadó magyar nyelv azon formáját is, amely az átvett szót a maga rendszerébe illesztette. Miután pedig az átvett szavak átvételük után a magyar nyelv életét élték, meg kellett adni a magyar nyelv történetének minden olyan vonását, amely az átvétel szempontjából jelentős lehetett. Ez elkerülhetetlenné tette egy magyar hangtörténet felvázolását az uráli illetve finnugor majd az ugor alapoktól a mai napig.¹² Ez különösen a turkológusok, általános nyelvészek és a magyarul nem tudó más kutatók számára volt fontos. Itt megállnék egy pillanatra, s néhány személyes megjegyzést tennék.

Személyes megjegyzések a WOT finnugrisztikai háttéréhez

Itt szeretném megragadni az alkalmat, hogy köszönetet mondjak mindazoknak, akiktől a finnugrisztika területén tanultam. A finnugrisztikával tudományos formában először aspiráns felvételi vizsgámra készülve foglalkoztam. 1955-ben nem orientalisztikából, illetve néprajzból kellett felvételt tennem, ahogy az diplomám alapján várható volt, hanem magyar és finnugor nyelvészetből. Vizsgázatóim – Pais Dezső, Bárczi Géza, Lakó György, Tamás Lajos – a hangtörténetre összpontosítottak. Vizsgám, mint ezt Pais Ligetinek telefonon jelezte, jól sikerült, mégis, mint később kiderült, politikai és ideológiai okok miatt nem vettek fel. Ennek ellenére hálás vagyok nekik, mert ez volt az első lépésem ezen a területen. Sokat tanultam Hajdú Pétertől, akivel, miután támogatásával 1968-ban a tanszékre kerültem Szegedre, nemcsak a török–szamojéd kapcsolatokról, hanem a finnugrisztika széles köréről tudtuk beszélgetni. Fontos volt számomra Mikola Tibor szakmai és emberi segítsége Szegeden. Egyetemi előadásaim során már ekkor foglalkoztam a török–finnugor kapcsolatokkal. Szoros baráti kapcsolatunk alakult ki Rédei Károllyal, akivel a 70-es években több közös cikket is írtunk a permi–török nyelvi érintkezésekről (Rédei – Róna-Tas, 1972, 1975). Bereczki Gábornak is sok köszönettel tartozom. A cseremis–csuvas nyelvviszony számos kérdését vitattuk meg, Bereczki a cseremisben nehezen megoldható

¹² A rekonstrukció tartalmazza azon szavak rekonstruált PUgr alakját is, amelyek megfelelőit nem ismerjük az obi-ugor nyelvekben.

problémákat „áttolta” a csuvasokhoz, míg én sokszor a cseremiszből láttam egyes nehéz csuvas problémák megoldását.

Noha számos finnugor vonatkozású cikk állt mögöttem, mikor nekikezdtem a WOT írásának, természetesen tudtam, hogy ismereteim alapos bővítésre és ellenőrzésre szorulnak. A bátorságot talán az 1988-ban a Sinor Dénes szerkesztésében megjelent nagy kézikönyvben (Sinor 1988) közölt tanulmányom (*Turkic Influence on the Uralic Languages*, in: Sinor 1988: 742–780), és annak pozitív visszhangja adta meg. De mindezeket figyelembe véve sem mertem volna a WOT finnugrisztikai részébe belefogni, ha nem kaptam volna alapvető segítséget Bakró-Nagy Marianne-tól és Honti Lászlótól. Bakró-Nagy Marianne-nal 2007-ben közösen tartottunk egy posztgraduális bevezetést az ugor nyelvtörténetbe, ahol a hangtant én adtam elő, míg az alaktant ő. Sok fontos és még több apró javítást, tárgyi és módszertani segítséget köszönhetek ennek az együttműködésnek. Az a hangtani rész, amely végül a WOT-ban jelent meg, ezeken a szeminárium-szerűen megtartott órákon került először nyilvánosan bemutatásra.

Végül, de korántsem utolsó sorban említtem meg Honti Lászlót. Mikor úgy döntöttem, hogy a WOT-ban egy teljes magyar hangtörténetet adok, és nemcsak utalok rá a „mint ismeretes” formulával, tudtam, hogy e rész különösen igényli az ellenőrzést, kritikát és természetesen a segítséget is. Ezért megkérdeztem Honti Lászlót, hogy számíthatok-e rá. S csak mikor erre pozitív választ kaptam, kezdtem bele. Persze Honti munkásságát jól ismertem és 1982-es munkája az obi-ugor hangtanról, amely szerényen az első szótag vokalizmusát jelöli meg tárgyául, ma is az asztalomon áll. Természetesen későbbi munkáit is mind használtam. De az írott szónál is nagyobb segítséget jelentett, hogy a WOT készülése közben folyamatosan konzultáltunk. Mindezekért csak röviden mondhattam köszönetet a WOT IX. oldalán. Itt és most mielőtt a recenziójára adott válaszom részletei következnének, szeretném hálám kifejezését megismételni. Ritkán jön létre ilyen együttműködés, pedig e nélkül nem halad a tudomány. Az természetes hogy az együttműködés nem mentesít engem a felelősség alól, és az is természetes, hogy noha igen sok és alapvető dologban azonos a nézetünk, néhány kérdésben eltér álláspontunk. Az alábbiakban az eltérésekre helyezem a hangsúlyt, mert az visz előbbre. Az általános tanulságokat a válaszcikkem végén fogom levonni.

I. Vitatott etimológiák¹³

Ia. Vitatott török eredet, török hatás

1. árik arch. 'romlik, tönkremegy, megromlik (ételről, vízről) [to decay, putrefy, go bad (of food, water)'. Vitatott török eredetű.¹⁴ (WOT 71–74; H 2017: 11–13).

Honti: „Az általam megismert állásfoglalásokból adódó tanulságokat levonva és saját ismereteimet összegezve ekképpen fogalmazom meg véleményemet: *ár-* és *árt-* igénk kétségtelenül finnugor eredetű, a fent idézett obi-ugor és permi szókkal finnugor kori szócsaládot alkot, de az ősmagyar nyelvvel kapcsolatba került törökségi nyelvek befolyásolhatták ezen szavaink pályafutását, miként ez más alkalmakkor is megtörténhetett, ill. meg is történt”.

Róna-Tas: eredeti állításom:

a) *ár-* és *árt-* igéink etimológiai egybetartozása szemantikai okok miatt problematikus. Ha most egy pillanatra eltekintünk a szavak eredetétől, a két magyar szó jelentéstani összekapcsolásában nehézségeket látok. Az elavult *árik* szavunk első megjelenése kései: 1878: *Árik* rothad, senyved... Innét mondják *árt víz*, *árt málé*, *árt kenyér*, *árt étel* (Nyr 7: 237), idézi a TESZ. A szó kifejezetten étel állapotról vonatkozik, mint azt Benkő is megjegyzi (TESZ 180). Egy 'poshad, rohad' jelentésű szóból 'poshaszt, rohaszt' jelentésű szó képezhető. Az *árt-* ige, a legkorábbi *ártatlanság* alakjában, ahol büntelenséget jelent, éppen a *tudatos rossz* tényének tagadását jelöli. Mindezek természetesen lehetnek kései magyar belső fejlemények, s akár túlzó aggályok is, a nehézségeket azonban nem szabad tárgyalatlanul hagyni. Honti (p. 12) azt írja „nekem [Hontinak] azonban nem sikerült jelentéstani problémát felfedeznem”. Ebben eltérünk.

b) Természetesen én is tárgyalom *árik* és *árt* szavaink eddigi finnugor eredeztetését (WOT 73–74). Megállapítottam, hogy a kérdéses finnugor szó szabályos megfelelői előfordulnak a vogulban 'fáradttá lenni', az osztjákban 'széttörni, szétszakítani (egy ruhadarabot), a zürjénben 'leszakítani, fakulni, elfáradni', a votjákban 'leszakítani', ('abreissen', inkább 'ausreissen', kiszakítani), 'gyomlálni, kigyomlálni'. Honti nem teszi meg, én azonban megtettem, megkíséreltem rekonstruálni a finnugor szavak közös szemantikai alapjelentését és azt 'tönkre-menni azáltal, hogy darabokra hull' ('to deteriorate by falling into pieces', WOT

¹³ A vitatott szavak tárgyalása a következő rendben történik. A szó után található a WOT állásfoglalása, a megfelelő oldalszámmal, majd Honti (H 2017) és oldalszáma(i), ezután, ha lehet, Honti neve után az ő nézetének összefoglalása, ha lehet szószerinti idézettel. Válaszom ezt követi.

¹⁴ A WOT-ban „Of debated T[urkic] origin” áll minden ilyen esetben. Honti a lexéma után annak rövid angol megfelelőjét adja, én ebben itt nem követem, s magyar jelentést is csak az elavult szavak után adok.

73) alaptartalomban javasoltam meghatározni. Ebből a jelentéstani bokorból némileg kiesik, vagy legalábbis a szélén áll a vogul szó jelentése, ezért azt írom: „a vogul szó úgy néz ki, mint (looks like) egy török jövevényszó, noha Hontinak (1982: 129) nem voltak kétségei a vogul szó és a többi finnugor szó összetartozásával kapcsolatban”. Mint ezt Honti alább (p. 13) írja, lehetséges, hogy „...az ősmagyar nyelvvel kapcsolatba került törökségi nyelvek befolyásolhatták...”, ez bizony itt is lehetséges.

c) Miután megállapítható, hogy a magyar *árik* szó alapjelentése 'tönkremenni romlás által' (deteriorating by growing foul), és a finnugor szócsalád alapjelentése 'tönkremenni, úgy hogy darabokra hull' (deteriorating by falling into pieces), azt mondom, ez bizony nem lehetetlen, de nem is nyilvánvaló (not impossible, but not obvious). Ezért azután megvizsgáltam a számításba jöhető török eredeztetéseket. Megállapítottam, hogy több ilyen volt. Munkácsi (1902: 272) és Németh Gyula (1928–1930: 72–73) a finnugor szót összekötötték a török *ar-* 'kimerülni (pl. lóról), fáradtnak lenni' szóval, feltételezve, hogy ősi finnugor–török egyezésről, esetleg rokonságról van szó. Ezt már korábban cáfoltam (Róna-Tas 1983: 337), rámutatva, hogy a török igének korai alakja *h-*-vel kezdődött, amit természetesen Munkácsi és Németh még nem tudhattak. A WOT-ban hozzátettem, hogy ez a török szó a hangtani okokon kívül jelentéstani okokból sem hozható össze a magyar *árik* igével (WOT 74). A határozott elutasítás után felvettem, hogy az előbbivel szemben egy valamivel valószínűbb kapcsolat (slightly more probable) lehetséges: A könyvben részletesen tárgyalt török *arta-* 'romlik (rendszerint ételekről), de néhol generikusan más dolgokról is' és annak faktitív *artat-* 'elront, tönkretesz' (spoil, damage) alakja került a magyar nyelvbe, majd ez az alak *árt-* alakra egyszerűsödött. Ezt a lehetőséget Honti „puszta spekulációnak” minősíti. Az ilyen minősítések nem keltenek bizalmat az olvasóban. Különösen akkor nem, ha a minősített állítás után a minősített helyen részletes indoklás és példák találhatóak. Itt kénytelen vagyok szó szerint idézni WOT 75:

“The simplification is acceptable if it occurred in such past tense forms as **ártat-ott* (> **árttott* > *árt-ott*) or such derivatives as *árt-a-tlan-ság* ‘innocence’ (see the early data from 1315) (< **ártat-a-tlan-ság*) with the disappearance of the non-stressed second syllable or haplology. This could also have been morphologically motivated, because the form **ártat-* could have been reanalyzed as factitive with the suffix *-At-* as in *száll* ‘to fly’, *szállat* ‘to let fly’, *gyárt* ‘to manufacture’ *gyártat* ‘to get something manufactured’, *irt* ‘to extirpate’, *irtat* ‘to get something extirpated’. After the simplification *artat* > *árt* a further reanalysis derived the verb *ár-ik* from it (as suggested as a possibility by Benkő 1993–1997/1: 50). This would be a stronger possibility if we could detect a form in H resembling **ártat*. Yet this explanation seems to be the only way to account for the semantic developments in the case of the T[urkic] origin of the word”.

Mint a fenti szövegből is látható, ezt a lehetőséget két feltétel megléte esetén tartottam tárgyalhatónak: 1. ha ez az egyszerűsödés olyan múlt idejű formákban zajlott le, mint az **ártat-ott*, és 2. ha a magyar régiségben találnánk egy tényleges **ártat* formát. Akárhogyan volt is, ez az egyetlen lehetőség, hogy a szó török eredetével kapcsolatos szemantikai problémákat megválasszunk. Ez a gondolatmenet lehet ugyan téves, de spekulációnak, ha ennek a szónak van valamilyen értelme, nem nevezném.

Összefoglalás: Honti a korábbi etimológiai irodalommal szemben (TESz, EWUng) *árik* és *árt-* szavaink finnugor eredetét kétségtelennek tartja, ugyanakkor lehetségesnek tartja, hogy ezen szavak pályafutását az ősmagyar nyelvvel kapcsolatba kerül törökségi nyelvek befolyásolták (p. 13). Honti adós marad annak megállapításával, hogy ez a „lehetséges befolyásolás” hol, mikor és miben történt. Sajnálom, hogy a mind a finnugor mind a török oldalon mutatkozó jelentéstani problémákat nem érzékeli. Abban talán egyetértünk, hogy itt egy vitás kérdéstről van szó.

2. *dug* és az alapnyelvi zárhangok *dug-* 'beleszorít, beleszúr'. Vitatott török eredetű (WOT 303–306; H 2017: 13–15).

Honti: „...úgy vélem E. Abaffy [Abaffy 1994] felfogására támaszkodva, hogy az U/FU/Ug alapnyelvi **p-* és **t-* kettős (azaz: **p- > f- ~ b-*, **t- > t- ~ d-*) képviselőjének magyarzata két okban rejlik: (1) a szóbelseji (primér vagy szekundér) zöngés mássalhangzó részben magához hasonította (vagyis zöngésítette) a szókezdő mássalhangzót, (2) pedig ezt követően a homonímia kiküszöbölésére való törekvés következtében a szókezdő zöngétlen mássalhangzóhoz legközelebbi mássalhangzó, azaz annak zöngés oppozíciós párja váltotta fel az eredetit.” Majd hozzáteszi: „A *dug* ige esetében pedig talán szóba jöhet a hasonló hangalakú és jelentésű nyugati ótörök ige (**dīg-*, de a **iik-*!) hatása is” (Honti 2012: 326, még vö. Honti 2013a: 7–8).

Abaffy az idézett helyen arról ír, hogy „ha a *bal* mellett a *fal* fn., *fal* ige, a *fog* fn., *fog* ige, a *bőr* mellett a *fér* ige és a *fér(eg)*, a *bél* mellett a *fel* és *fél* ősi szavainkra gondolunk, nem nehéz elképzelni hogy a hármas homonímia veszélye is elősegítette a zöngésülést (E. Abaffy 1991: 29–30). Honti szerint: „Ez legalább részben megadja a motivációt, vö. *bog ~ fog* (főnév), *fog-* (ige), *bél ~ fél* (névszó), *fél* (ige), *bal* 'link' ~ *fal* (főnév), *fal* (ige), tehát a homonímia kiküszöbölését látom okként e szavakban” (Honti 2012: 324).

Róna-Tas: *dug* szavunk rokonítható a PFU* *tuŋke-*, kevésbé valószínűen a T **tik* szóval (WOT 305). Részletesen tárgyalom a finnugor eredeztetés mellett szóló adatokat, majd azt írom, hogy az egyeztetés egyetlen problémája a szókezdő *d-*. Ismertetem, hogy a *d-* (vagyis a szókezdő zöngességének) indokál az utána következő *g* hatását gyanítják, s utalok Rédei (UEW 537–538) és Benkő (EWUng 1: 284) erre vonatkozó megjegyzéseire. Felvetem azonban a kérdést, hogy ha itt a

-g- visszaható zöngésítő hatásáról lenne szó, akkor miért nem érvényesül ez pl. a *tegez* szó esetében. A zöngés szókezdők kialakulását részletesen tárgyalom a WOT 1016–1017. oldalain. Honti (2012) majd a (2017) lapjain visszatér a kérdésre, és nem lát semmi problémát. Erre válaszomat lásd e cikk végén (p.74).

Összefoglalva: *dug-* igénk finnugor eredete igen valószínű, de török eredete addig mérlegelés alatt kell hogy maradjon, amíg a szókezdő zöngés megfelelések háttere nem tisztázódik.

3. *ér* finnugor eredetű, kontaminálva a török eredetű *er-* 'elérni, eljutni valahová' ige másolatával (WOT 324–326, H 2017: 15–31).

Honti részletesen tárgyalja a szó kutatástörténetét, kapcsolatát a főnévi *ér*-rel, majd így foglalja össze véleményét (H 31): „A fentiek alapján biztosra veszem, hogy *ér* igénk finnugor eredetű, és gazdag jelentésköre belső fejlődés eredménye lehet, amire Bárczi (1952: 355–356) fenti szavai is utalnak, de a törökségi kapcsolat esetleg befolyásolhatta jelentéseinek bővülését, miként ezzel Róna-Tas-on kívül Pais (1945: 20), Bárczi (1941: 65, 1952: 355–356), Lakó (1952: 369) és Katz (1971: 146) is számolt. Ezen igének és az *ér* 'vérér', 'vizer' jelentésű főneveknek ún. nomenverbumból magyarázott közös forrásszavát pedig teljes képtelenségnek tartom.”

Róna-Tas: Mint ez a két fenti idézetből is látható, véleményünk egyezik, én is finnugor eredetűnek tartom a szót. A szót ugyanabból az alapszóból származtatom mint Honti, hivatkozom is (WOT 326), alapvető cikkére (1985: 446–447), teszem ezt Ligetivel (1986: 153, 196) szemben, aki a szót a török jövevényszavak között sorolja fel minden további megjegyzés nélkül. A vita tehát azon folyik, hogy a török ige jelentéstanilag „besugárzott-e a magyar szó jelentéskörébe” vagy „esetleg befolyásolhatta a magyar szó jelentésének bővülését”. Azt hiszem, ezt a vitát itt lezárhatjuk, hiszen a lényegben egyetértünk.

4. *es, eskü*. Lehetséges török eredetű¹⁵ (WOT 338–343; H 2017: 31–34).

Honti: Ebben az esetben Honti is foglalkozik a szó esetleges török kapcsolataival, nevezetesen az *and iç-* 'esküt inni' kifejezéssel, majd megjegyzi (H 33): „Nekem nagyon kétségesnek tűnik, hogy egy *ant içkü* '(ivással) esküt tesz' olyan elliptikus átvételként került volna be a magyarba, amelyből éppen a kifejezés lényege, az 'eskü' hullott volna ki, és csak az 'ivás' maradt volna meg. Éppen ezért teljesen indokoltnak látom a következő álláspontot: „török származtatása éves” (TESz 1: 796b). (...). Majd később így folytatja: (H 34) „Az MSzFE és a TESz állásfoglalásának ismeretében indokolatlannak látom Róna-Tas végkövetkeztetését: „Until the morphological problems are finally resolved, the T

¹⁵ Ilyen esetekben a WOT-ban mindig „of possible T[urkic] origin” áll.

origin of H *eskü* remains only as one of several possibilities” (RTA 2011a: 343). Szerintem viszont a törökségi eredet magyarázatot elvethetjük.”

Róna-Tas: Nem értem itt Hontit, „éppen a kifejezés lényege, az ’eskü’ hullott volna ki, és csak az ’ivás’ maradt volna meg” – írja, de hát éppen fordítva, az ’eskü’ maradt meg, az ’ivás’ hullott ki – érthető okokból. Egyébként a török adatok között van egy, amely elkerülte Honti figyelmét: *aši ičgüsi* (WOT 341: UTTVII Nr 24: 8¹⁶). Az *aš* alapjelentése ’étel’, az *ičgü* ’ital’ de az *aši ičgüsi* ’[ihre] Opferspeise’ vagyis az *ičgü* itt szakrális, áldozati italt jelent. A WOT-ban jelentéstani nehézséget jelzek az *es*- igéből való levezetés esetén „esni- > imádni- > esküdni’ (to fall > to implore > to swear). Másfelől alaktani nehézséget látok az *es* főnévből való levezetés esetében, ugyanis az elhomályosult *-k* képző nem denominális, hanem deverbális volt. Mindezt Honti nem mérlegeli, hanem újra idézi a korább, általam is idézett irodalmat, majd elveti a török eredetet.

Összefoglalva: *es* és *eskü* szavaink eredete nincs megnyugtatóan eldöntve, érdeemes és indokolt a körülötte folyó vita.

5. *gyermék, gyerék*. Vitatott török eredetű (WOT 385–387; H 2017: 34–37).

Honti: „A hangtani nehézség ellenére valószínűnek vélem *gyermék* és *gyerék* szavunk együttes ugor eredetét.”

Róna-Tas: Itt új helyzet állt elő, ugyanis Honti 2013-ban közzétett egy nagyon fontos cikket (2013b: 63–70), amelyet részben bővítve itt megismétel. A cikk lényege, hogy (H 35) „Az obiugor szó alapján egy korai ősm. **nyermš* (= **ňärmš*) alakot tehetünk fel; vagyis az *m* képző az ugor korban járult a **ňäyrš* tőhöz. Ebből *k* képző hozzájárulásával jöhetett létre a *gyermék* előzményeül szolgáló **nyermék*. Ez utóbbiból *ny-m* > *gy-m* elhasonulás útján keletkezett a *gyermék* alak. A *gy* később analógiás úton a **nyerék* > *gyerék* alakba is behatolt.” Honti, ha jól értem, itt egy ugor **ňäyrš* tőből indul ki, ehhez járultak hozzá különböző korokban képzők. Ez természetesen lehetséges, sem igazolni sem cáfolni nem lehet. Ennek az etimológiának azonban nemcsak az a problémája, hogy az alaktani része (majdnem azt írtam spekuláció) egyelőre bizonyítatlan, hanem az is, hogy a FUGr-Ugr szókezdő *ň-* magyar *gy-* képviselőre semmilyen példa nincs, mint erre már Rédei (1998–1999: 130) is rámutatott. A török oldalon viszont kikerülhetetlen a csuvas *šarmāk*, *šamrāk*, amely fiatal, fiatal embert (’молодой человек, юноша, молодой, молодость’) jelent. Ezt mérlegelve Honti így ír (H 36): „Nem tartom lehetetlennek, hogy a hajdani csuvasos jellegű török nyelv megfelelő szavának is lehetett szerepe ezen szavunk hangalakjának alakulásában, vö. csuv. *šarmāk* ’young man’, amelynek előzménye **järmek*, **järmik* vagy **jämrik* lehetett (Róna-Tas 2011a: 385–387). Így *gyermék* és *gye-*

¹⁶ Rachmati, G. R. 1937/1972, p. 34/321, 8. sor: *aši ičgüsi bu ärür* ’ez az áldozati étel és ital’.

rək szavunk kettős eredetű lehet: egy ugor kori tőszó derivátumaival van dolgunk, amelyek hangalakját befolyásolhatta a törökségi szókezdő *j- és a szóbelseji *-m-, vagy legalábbis megerősíthette a magyarban bekövetkezett változást.” Ez természetesen csak akkor lehetséges, ha az ősmagyar átvette a nyugati ótörök szót.¹⁷ Honti nem idézi, azonban meg kell említeni, hogy a WOT-ban részletesen elemzett csuvas szónak előkerült egy egyelőre elszigetelt mongol megfelelője is *jermegey* alakban, amelyet nemrégiben sikerült Baiarma Khabtagaevának hitelesíteni Vladimircov egy munkájából (l. WOT 386). Ez kétségtelenné teszi a nyugati ótörök **järme*k rekonstrukciót, és kizárja, hogy a szó a csuvasban például magyar jövevény legyen. Megállapítható, hogy az ugor *ñäyrš kiindulóponthoz képest a török kiindulópont kevesebb morfológiai feltételezést kíván, azonban legyünk egyformán szigorúak, és tartsuk ezt a szót is a vitás etimológiák dobozában.

Összefoglalva: mind a finnugor mind a török szónak megvannak a maga problémái, én továbbra is a „vitatott” dobozban tartom.

6. *gyúl, gyűjt*. Vitatott török eredetű (WOT 409–411; H 2017: 37–38).

Honti: „K. Palló a TESz állásfoglalásával vitázva megpróbálta igazolni *gyúl* ~ *gyűjt* igepárunk törökségi eredetét (K. Palló 1971, 1982: 97–98), de mivel „H would be the only source in which the WOT base *jul- (< *yul-) is reflected” (RTA 2011a: 410–411), sikertelennek kell tekintenünk e kísérletet, éppen ezért fogalmazódott meg az „Of debated T origin” (RTA 2011a: 409), de ez indokolatlanul nagyon engedékeny minősítés. Csak az látszik biztosnak igepárunk történelmi viselkedése folytán, hogy a magyar szókincs igen régi elemeiről van szó, de rokon nyelvi megfelelőket nem találtak a kutatók.”

Róna-Tas: A magyar szó régiségében egyetértünk. Egyelőre azonban a helyzet az, hogy a szócsaládnak nincs finnugor rokonsága, viszont van török kapcsolata: a magyar történelemben is szereplő *Gyula* és a török *yula, WOT *jula* ’fáklya, világító eszköz’, *yulduı* ’csillag’ és szócsaládja (l. WOT 410–411). Megjegyezném még, hogy az azonos szerkezetű igepárok között van még török eredetű, a *gyűlik- és gyűjt* (WOT 412–414), amelyet Honti is említ. Török eredetű igeink szépen beilleszkedtek a magyar igerendszerbe, erről a WOT egy külön alfejezete értekezik (WOT 1140–1142, l. még Róna-Tas 2010).

¹⁷ Honti a 22-es jegyzetben felveti, hogy az obi-ugor* *ñomir* ’kerek stb.’ szó és a magyar *gyomor* török rokonsága összefügghet, és így a törökségi eredetű obi-ugor szavak száma egyel gyarapodott. Ez egy fontos megállapítás, amiben egyetértünk. Azonban ez sem példa az ugor *ñ* > magy *j* > *d* megfelelésre, mint ahogy a felhozott példa, a nyelvjárási *nyomorgat* ~ *gyamorgat* sem az. Itt a *nyomorgat* és a *gyomroz* kontaminációját látjuk.

7. izzik. Vitatott török eredetű (WOT 470–473; H 2017: 38–41).

Honti: „Sokkal problematikusabb a magyarban a szóbelseji *zz* mássalhangzó-képviselő, ahol a másodlagos gemináció ($z > zz$) a kisebb baj. A finnugor alapnyelvi **äs3-* szóbelseji **s-*ének *s* (= *sz*) képviselője jelenti azt a komoly problémát, amely miatt ezen igénket törölnünk kell a finnugor alapnyelvből örökölt szókincsünkben. [Bekezdés] Summa summarum: az *izzik* szerintem tehát nem eleme ugor kori szókincsünknek”. Honti ezután kitérőt tesz *ázik*, *aszik* és *olvad* szavunk történetével kapcsolatban, az itt elmondottak figyelemre méltóak, azonban csak abból a szempontból van jelentőségük, hogy rámutatnak a FUGr *-s- > -z-* változás egyik lehetséges útjára.

Róna-Tas: A török *isi-* 'melegnek lenni, melegedni, forrni, izzani (vasról)' igevel való kapcsolat jelentéstanilag nem problematikus, a magyarban az *-s- > -z-* változás, majd a gemináció példákkal illusztrálható. A magyar szónak van *-sz-*es alakja (*iszó*: 1582 *iso hewség*). Számomra csak a régi magyar adatok hiánya és néhány nyelvjárásai alak (*iddzad-* stb.) okoz némi problémát. Honti határozott, a finnugor eredetet elutasító álláspontja ismeretében érdemes lesz a korábban (EWUng) elutasított török eredettel újra foglalkozni, de a lényegyet tekintve ismét egyetértünk.

8. kebel. Vitatott török eredetű (WOT 516–518; H 2017 44–46).

Honti: Widmer (2007a és 2007b) meggyőzően bizonyította, hogy Munkácsi, Simonyi és Bárczi által a magyar *kebel* szóval kapcsolatba hozott vogul és osztják adatokat az MSzFE, az UEW indokolatlanul nem vette fel, és a TESz és az EWUng alaptalanul utasította el. Ezt az egyezést sem Honti korábbi munkáiban sem a WOT nem vette figyelembe, s Honti most joggal mutatja be mint finnugor eredetű szavunkat, továbbá Kara (2002) és Róna-Tas (2003) bírálataira támaszkodva elutasítja Futaky (2001) ötletét, hogy a magyar szó tunguz, avar vagy akár mongol eredetű lenne. Végül: (H 45) „A Róna-Tas által bemutatott etimológiai alternatívák nekem merő spekulációnak tűnnek”, majd (H 46) „A *kebel* és az itt említett egyéb ugor szavak, amelyek az ugor adverbiumból alakulhattak, mind 'kitüremkedés, Ausbuchtung' jelentésre mehetnek vissza, tehát e szavunk biztosan az ugor alapnyelvből öröklöttek tekintendő”.

Róna-Tas: A Widmer által felújított és Honti által végleg elfogadott ugor etimológia hangtanilag meggyőző. Sajnálom, hogy ez az adat, és különösen Bárczi egyértelmű állásfoglalása elkerülte az én figyelmemet is. A hasonló hangzású és jelentésű török-mongol szó családjával a WOT részletesen foglalkozik (516–518). A mongol *kebeli* 'has, méh' szó és török megfelelői, **kepel*, kipcsak *kebel*, valamint a Codex Cumanicus *kebelmiş* 'felöltözött' szavak és a magyar szó összefüggése azért igényel további vizsgálatot, mert a magyar szó legrégebb jelentése az 'Ábrahám, Izsák, Jákob kebelében' (Halotti Beszéd) 'szűkebb társaság, bensőséges kör' jelentésű (Benkő 1980: 312), ez pedig nem a ruha öble, ha-

nem a 'mell, szív' jelentésből alakult. Ezt valószínűsíti a szónak korai földrajzi neveinkben való előfordulása is, ahol ilyen alakok vannak mint *Somló kebel*, *Tisza kebel*, *Egy havasnak kebelébe beszälla* stb. (l. Benkő 1980: 311). Az ugor szó 'ruhaszegély, ruhaöböl' jelentése a korai magyar adatokhoz jelentéstani szempontból nehezebben illeszthető. Ugyanakkor a szó esetleges törökből való átvétele elé kronológiai nehézségek tornyosulnak. Ezért egyelőre meghagynám a vitatott eredetű szavaink között.

9. kert. Lehetséges török eredet (WOT 535–537, H 2017: 47–48).

Honti: „A fentiek alapján biztosra veszem, hogy e szó finnugor eredetű ige-től képzett főnév, de az is elképzelhető, hogy befolyásolhatta a finnugor eredetű szót a hozzá mind hangtanilag (*kVr*), mind jelentésánál (‘vmi vmit körülfog, körbevesz’) közel álló idegen nyelvi (törökségi?) forrás”.

Róna-Tas: a nagyon széles körben kultúrszóként elterjedt eurázsiai szó eredetét merész dolog finnugornak tartani. A szó megvan az indoeurópai nyelvek szinte minden ágában, mégpedig ott többségében (pl. tochár, szláv, örmény, latin) szabályosan másutt jövevényként más IE nyelvből. Az adatokat a WOT (IE *garda) és Honti is idézi, s legegyszerűbben ellenőrizhetőek Gamkrelidze–Ivanov alapvető művének angol nyelvű kiadásában (1995: 647–648). A finn szó germán, a legtöbb finnugor szó volgai bolgár (és nem csuvas) vagy iráni átvétel, ahogy maga Honti is megemlíti. Marad az a lehetőség, hogy *kert* szavunknak semmi köze a nemzetközi kultúrszóhoz, és a magyar nyelv élete során a közismert *kerül-*, *kerít-* tövéből és egy *-t* deverbális magyar képzőből jött létre. Ezt a lehetőséget a WOT részletesen tárgyalja (WOT 537). Az érvek tárgyalása után ezt írom: „valószínűtlen hogy a magyar *kert* 'garden, place for animals' és az oszét *kart* 'garden' két különböző forrásra megy vissza, és az is valószínűtlen, hogy az oszét szó magyar eredetű” (WOT 537). A szónak közvetlenül a nyugati ótörökből való átvétele körül van még nyitott kérdés. A jelenleg ismert csuvas alak második magánhangzója egy nyílt *-ä*-re megy vissza (*karda* < *kärtä*), ez a magyarban megőrződött volna. A probléma megoldására a WOT több javaslatot is mérlegel. Az egyik, hogy az átvett *kerte alakot birtokos személyraggal ellátottnak érzékelték (l. 1285 *Scegekerthe*, 1363 *Arnolfkerte*) és elvonták belőle a *kert* alakot. Bár erre számos példa van, a WOT ezt kevésbé valószínűnek tartotta. A másik, hogy itt az eredeti iráni szóval van dolgunk, amelyből az oszét, a török és magyar is kölcsönöztek ugyanúgy, ahogy számos finnugor nyelv.

Most még hozzáteszem, *kert* szavunk mögött széles néprajzi háttér van, s keres településeinknek nagy a néprajzi irodalma Györffy Istvántól napjainkig. Ezt ugyan a WOT nem tárgyalta, mégis ajánlom Honti figyelmébe.

10. orvos. Vitatott török eredetű (WOT 656–659; H 2017: 48–49).

Honti: „Szerintem mind a finnugor, mind a törökségi származtatásnak vannak nehézségei, de mindegyiknek van valószínűsége is, bizonyossággal egyik sem

zárható ki, de talán lehetséges, hogy egy finnugor kori 'varázsol' jelentésű szó az ősmagyar korban bekövetkezett törökségi kapcsolatnak köszönhetően erősíthette meg pozícióját."

Róna-Tas: A WOT a nehézséget, csakúgy mint Honti a vokalizmusban látja, amely némi igyekezettel de elhárítható, hozzáteszem mind a finnugor mind a török egyeztetés esetén. Ebben az esetben végülis elfogadható Honti álláspontja.

11. *sajt*. Iráni eredetű, talán török közvetítéssel (WOT 688–689; H 2017: 50–51).

Honti: „Úgy vélem, hogy *sajt* és *sajtó* szavunk biztosan egy töről fakad, ezért a *sajt* idegen eredetűként való magyarázatát megalapozatlannak látom, és ugor eredetűnek tartom.”

Róna-Tas: Honti szerint *sajt* szavunk ugor eredetű, és töve egyeztethető az Ug *čajz- 'drücken, pressen' szóval. Ez etimológiai irodalmunkban teljesen új, és ezért különös figyelmet érdemel. A *sajtó* szót korábban is egyeztették a Honti által is idézett finnugor szavakkal. Honti először ezek közül kiemeli és elhárítja a 'nehéz, hosszú rénnárt, rénszán' jelentésű szavakat. A maradék szavak jelentése 'lesüllyedni, megfulladni, a víz fenekére lassan alásüllyedni stb.' Majd úgy látja, hogy az 'alásüllyedni' és a 'nyomni' jelentés összefügg (azonos?) és erre finn példát idéz: finn *painaa* 'drücken, pressen', *painua* 'sinken, versinken', vagy ahogyan az osztják *čajət*- 'ertrinken' a *čajz- 'drücken, pressen' igéből származik. Nem kétlem, hogy ha valakit elég hosszan a víz alá nyomnak, az megfullad. De hát természetesen *sajt* szavunk főnév és nem ige. A két főnév viszonyáról pedig miután tárgyalja, hogy a sajt készítés fontos eleme a sajt préselése, sajtolása, kijelenti „Ezért szerintem – a „Wörter und Sachen” szellemében – a két szónak igenis elemi köze van egymáshoz”. Honti azonban a *sajt* és *sajtó* szavunk közötti alaktani kapcsolatot nem tárgyalja. S ez talán nem véletlen. Közismert, hogy -ó képzőnk deverbális, igéből képez főnevet. Van egy denominális -ó képző is, pl. *bogyó* szavunkban, de ez meg kicsinyítő képző. Ha a *sajt* végén lévő -t egy deverbális nomenképző, ami lehet(ne), akkor mit keres ez a *sajtó*-ban?

Összefoglalás: úgy látom etimológiai szótáraink eljárása, amely elválasztotta a *sajt* és a *sajtó* szavakat, és csak az utóbbi ugor rokonságát tárgyalta, jogosult volt. *Sajt* szavunk iráni eredete a WOT-ban részletesen kifejtettek alapján nem vonható kétségbe, a török közvetítés, amit minden eddigi kutató vallott, nagyon valószínű.

12. *sér*: *sért*, *sérül*, *sérv*, *sérik*. Lehetséges török eredetű (WOT 714–716; H 2017: 51–52).

Honti: A korábbi kutatási összefoglalása után elhárítja az általam felvetett jelentéstani problémákat, utal az U/FU/Ug szókezdő *č- különböző folytatásaira, majd megállapítja „...szókezdő *č-re összesen négy magyar adatunk van az UEW-ben: egy szóban ma *cs* van, háromban pedig *s* (Csúcs et al. 1991: 97). Összegezve: igénknek a törökségi származását kizártnak, a finnugor szavak családjába való tartozását viszont kétségtelennek tartom”.

Róna-Tas: A finnugor hangok magyar képviselőjét a WOT egy külön fejezetben tárgyalja. Az affrikátákról a WOT 1025–1027 oldalain található a megjegyzéseim. A palatalizált szókezdő helyzetben lévő *č*-ről a WOT ezt írja: A hangnak a magyarban szókezdő helyzetben nyolc esetben felel meg *č*-, ebből hat PFUgr és kettő PUgr. Az a három szó, amelyiknél *š*- mutatkozik, mind problematikus. Nem tudom Honti vagy mások mit és hogyan számoltak, de a WOT-ban ott van a nyolc *č*-vel kezdődő szó (WOT 1273): *csap*-, *csillog*, *csobolyó*, *csókól*, *csomó*, *csor(dul)*-, *csupor* és *csűn*-, valamint a három *š*-el kezdődő: éppen a *sért*, a *sűly* és a földrajzi neveinkben előforduló *-seg*. *Sűly* szavunk török eredetét részletesen tárgyalom (WOT 747–749), a *-seg*-ről csak annyit jegyeztem meg, hogy a magyar szó történetében megoldandó problémákat látok (WOT 1026).

Összefoglalva: Honti nem lát sem jelentéstani sem hangtani problémát, én a jelentéstani problémát meglévőnek, de esetleg áthidalhatónak tartom, a finnugor hangtani oldal azonban változatlanul vitatható, és ezért a szónak a vitatott kategóriában kell maradnia.

13. sok. Vitatott török eredetű (WOT 730–735; H 2017: 53).

Honti „Etimológiai szótárainkban arról szó sem esett, hogy a törökségi nyelvek hasonló hangalakú és jelentésű szava bekerült volna a finnugor nyelvek valamelyikébe, vagy akár befolyásolta volna bármelyik finnugor nyelvi szót. Minden kétséget kizáróan finnugor eredetű *sok* szavunk”.

Róna-Tas: A WOT azt írja, hogy *sok* szavunknak kifogástalan FUgr etimológiája van (WOT 735). Megemlíti, hogy a szó jelentése a finnugor nyelvekben többnyire ’sűrű, kövér’, de a vogulban ’sok’. Ezért felveti a kérdést, hogy esetleg a vogul és a magyar jelentés a török szó hatására alakult vagy bővült. Azt a WOT sem tartotta valószínűnek, hogy a vogul és a magyar a szót egymástól függetlenül a törökből kölcsönözte, azt azonban lehetségesnek tartotta, hogy a magyarban ősi szó a homofón török szó hatása alá került.

Összefoglalva: Amit Honti más szavaknál lehetségesnek tartott, hogy a homofón török szónak hatása lehetett a magyar szóra itt sem lehet elhárítani.

14. szép. Vitatott török eredetű. (WOT 788-790; H 2017 53–55)

Honti: „Igaz ugyan, hogy a finnugor nyelvcsalád legnyugatibb és legkeletibb ágában él e szó, hangtanilag és jelentésstanilag viszont kifogástalanul illenek egymáshoz a feltételezett szócsalád tagjai, ezért biztosnak tartom etimológiai összetartozásukat.”

Róna-Tas: A WOT rámutatott arra a korábban alig tárgyalt tényre, hogy a magyar szó megfelelője a csuvasban is megtalálható, s a többi török nyelvben előforduló szavak nagy része volgai bolgár eredetű. Az etimológiai szótárainkban tárgyalt török adatok más része viszont mongol eredetű. A csuvas szó rekonstruálható alakja **síp*, jelentése ’jó, kiváló, szép, nagyon szép’. Az irodalomban tárgyalt oszét alakot a WOT az oszétben jövevényszónak tartja.

Összefoglalás: A magyar szó finnugor eredetét elfogadhatjuk, azonban a csuvas megfelelés magyarázatát nem kerülhetjük meg. A csuvas természetesen lehet véletlen egyezés, elvileg akár magyar jövevényszó is, ezt az oszét alak valószínűtlenné teszi. Természetesen azt sem zárhatjuk ki, hogy ismét egy párhuzamos átvételről van szó, s a két szó egymás mellett is élhetett, hathatott egymásra.

15. szer 'falurész, utca, emberek csoportja, sor, rend' (WOT 793–796; H 2017: 55–56).

Honti: „Szerfölött remélem, hogy e rövid kis eszmefuttatással találó érveket sorakoztathattam föl azt igazolandó, hogy etimológiailag nézve csak egy *szer* szavunk van, és az uráli eredetű”.

Róna-Tas: Honti szerint a 'terület' jelentés a 'sor' jelentésből alakult ki, és ezért csak egy *szer* szavunk van. A magyar *szer* szónak igen régi a 'terület, hely' jelentése (l. 1015, 1138 *Szer*, Anonymus *Szeri*), s nem véletlen, hogy etimológiai irodalmunkban nem tartották természetesnek azt, hogy egy szóval van dolgunk. A Honti által az ÉSz-ből idézett adatok természetesen a mai magyar nyelvre vonatkoznak. Néprajzi irodalmunk tárgyalja a szeres települések kialakulását és szerepét. A szeres települések a 12–13. században meglévő falvak széttrajzásával és kirajzásával jöttek létre. A szeres települések apró házcsoportokból állnak, egymástól egy-két kilométerre. Egy-egy szeres település általában 5-10 szerből áll. Ha Honti lezarándokol az Őrségbe, még ma is láthat ilyen házcsoportokat, amelyek bizony nem állnak egy vonalban. (Részletesebben lásd a *Néprajzi Lexikonban*, ott további irodalom). A 'vonal, sor' jelentésből csak tárgyismeret híján következik a Honti által szerfelett találónak tartott jelentéstani levezetés.

Összefoglalás: nem meggyőzőek Honti érvei amellet, hogy csak egy *szer* szavunk van. A 'házcsoport, terület, amelyen a házcsoport áll' a magyar szó legrégebben kimutatható jelentése. Ebből természetesen nem vezethető le másik *szer* szavunk gazdag jelentés-tartalma, fejleményei és változatai, míg a 'vonal, sor, rend' jelentésből igen. Természetesen nem szükségszerű, hogy egy szó legrégebben fennmaradt jelentése egyben alapjelentés is legyen. A magyar nyelvtörténeti adatokat azonban mindenképpen figyelembe kell venni. A WOT állítása, mely szerint az, hogy a két *szer* szó egy töre vezethető vissza, ugyan lehetséges, de a másik lehetőség, tudniillik, hogy két szóval van dolgunk, ahol a második török eredete valószínűbb, nem látok okot változtatni.

16. szó (WOT 808–810; H 2017: 56–59).

Honti: „A Róna-Tas által előadottakból, az egyéb, általam is tanulmányozott állásfoglalásokból és a saját ismereteimből kiindulva mindenképpen arra kell következtetnem, hogy – szó, ami szó – semmi okom sincs másként vélekedni, mint tette az UEW: „Die Trennung des ung. Wortes von den obugrischen Entsprechungen und seine Herleitung aus dem Türk... ist nicht akzeptabel” (UEW 2: 885), mégpedig Róna-Tassal ellentétben; de még azt is megkockáztatom – az

idézett etimológiai szótárak állásfoglalása ellenére – a törökségi feltevés bizonytalanságai miatt, hogy az ugor szócsalád független lehet a törökségi szavaktól, bár Róna-Tas nyilván egyértelműen törökséginek tekinti, hiszen a szócikk bevezetőjében (RTA 2011b: 808) nincsen kétkedést sejtető megjegyzése a törökségi magyarázattal kapcsolatban.”

Róna-Tas: A korábbi irodalmat Honti is és én is jól ismerjük. Négy lehetőség van: 1. a szó a törökből került az ugorba, a magyarban tehát ugor eredetű; 2. a török szó egymástól függetlenül került az obi-ugorba és a magyarba; 3. a török szónak semmi köze a magyar, illetve az obi-ugor szavakhoz, a magyar szó tehát ugor eredetű; 4. a török szó a magyarban török átvétel, de az ugorban ősi. A WOT e lehetőségeket és az adatokat mérlegelve azt írja, hogy a vogul és az osztják szavak külön átvételek a törökből, s a magyar is külön vette át a szót a törökből. Hontinak azt kellett volna bizonyítania, hogy az ugor szó ősi finnugor, semmi köze a török szóhoz, ugyanis az, hogy megvan az obi-ugor nyelvekben még nem bizonyítja, hogy egy ősi finnugor és nem egy török jövevénnyel van dolgunk. A WOT felhívja a figyelmet, hogy az obi-ugor szavak fő jelentése 'hang, dallam', és ez a csuvas szó jelentéséhez áll legközelebb. A magyar szó jelentése és hangalakja egyértelműen levezethető a török átadó alakból. A megállapítás mögött kronológiai kérdés húzódik meg. Az ugor nyelvek török jövevényszavainak kérdését részletesen tárgyaltam (Róna-Tas 1988: 749–752). Ma is úgy látom, hogy az irodalomban korábban említett ugor szavak többségének török eredete sok problémával terhelt. Az ugor-török érintkezés szinte egyetlen kifogástalan eleme éppen a szó lehetne, de csak akkor, ha a szó a törökből az ugorba kerül, így igen korán a magyar ősébe is. Ezt hátrította el a WOT. Az obi-ugor nyelvek török elemeit vizsgálva (Róna-Tas 1988: 757–760) különböző rétegeket lehetett elválasztani, ezek közül a tatár közvetítésű volgai bolgár elemekre is felhívtam a figyelmet. Vagyis az obi-ugor és csuvas szavak jelentéstani párhuzamai nem véletlenek.

Összefoglalva: Hontinak nincs új érve, ezért változatlanul úgy gondolom, hogy a magyar szó eredete vitatott, az obi-ugor, magyar és a török adatok viszonyának érdemi vizsgálatában nem látok előrelépést.

17. szűz. Vitatott török eredetű (WOT 833–836; H 2017: 59–62).

Honti: „Úgy látom, hogy a szó jelentéséből eredően és a hasonulások révén lehet magyarázni a hangtani szabálytalanságokat. Mivel a finnugor oldalon vannak szóba jöhető megfelelések, törökségi oldalon viszont nem valószínűsíthető forrásalak, valószínűbbnek vélem a finnugor eredetet. Ezért mind az öt finnugor nyelvi szót a FU *sićz, *süćz 'rein' leszármazottjának tekintem.”

Róna-Tas: A WOT részletesen foglalkozik a finnugor háttér egyes hangtani problémáival, Honti úgy látja ezeket a MSzFE és az UEW megoldották, hasonulásokat feltételezve. Azt azonban nem értem, hogy miért gondolja, hogy török oldalon forrásalak nincs valószínűsítve. A WOT-ban ez áll:

szűz [sűz] 'virgin, pure' | early 13th c./c1350 *fcu3* lean [sűz leān], *fceuz* [sűz], 1510 *zvzey* [zűzei] | *sűz* < *sűz (back formation) < *sűzők ← WOT *sűzők | EOT *sűzők* 'clarified, strained, pure, transparent' < **sűz-* 'to filter' | See *szűr*.

Of debated T origin.

A forrásalak tehát megvan adva, és másfél oldalon keresztül (WOT 833–835) részletesen tárgyalom.

Összefoglaló: Honti újabb vizsgálata alapján az eddiginél meggyőzőbb *szűz* szavunk finnugor eredete. A török eredetet ennek alapján kevésbé valószínűnek tartom.

18. *táltos*. Vitatott török eredetű (WOT 841–846; H 2017: 62–67).

Honti: „Róna-Tas (RTA 2011b: 845–846) két törökségi etimológiai forrást is ajánl, de nem lehetnek jobbak, mint a Rédei által is pártolt és kifogástalan ugor etimológia! Még vö. [RTA] „*táltos* 'sorcerer, medicine man' < PUgr *tult3 'Zauberei, Zauberkraft' (-š is a H suff) (> POUgr *lt 'leicht, Fieber' > PVog *tült 'leicht', POsty *tol / *tolt* 'Fieber, Hilfe'). In folklore texts collected by Reguly, we find *toltn*, *tolten* 'mit Zauberkraft'. This is the only example of the /lt/ cluster. The PUgr *u > H *a* shift is rare but not unprecedented, see *hall* and *mag*. On the T origin, see *táltos* in the Lexicon” (RTA 2011b: 1323)... Az előadottak értelmében biztosra vehető, hogy *táltos* szavunk az Ug *tult3 'Zauberei, Zauberkraft' (UEW 2: 895) leszármazottja”.

Róna-Tas: A WOT szerint a *táltos* PUgr eredete lehetséges, de nem áll minden gyanú felett. A *táltos* szó magyar képzés egy olyan névszóból, amely nincs meg a magyarban. A névszó, melyből képeztük, jól adatható az obi-ugor nyelvekben, s ezek alapján egy POUgr * *lt* kikövetkeztethető. Ennek jelentése 'könnyű, láz'. Az ebből képzett obi-ugor szavak jelentése körüli viták érdekesek, de a magyar szó szempontjából másodlagosak. Az ősmagyar szó alapjelentése tehát 'láz', a 'könnyű' jelentéstől eltekinthetünk. Innen kiindulva természetesen feltételezhetjük, hogy a láz jelentett varázslatot, révülést, de ezzel elhagyjuk a biztos talajt. Hogy az 'óriás' hogy kerül ide, amelyről Honti a cikkben még értekezik, nem értem, de a Pápay-szöveg körüli vitákba nem merülnék el, noha az a benyomásom, hogy itt Steinitznek volt igaza. A török oldal is problematikus. Létezik egy *tal-* 'elájulni, tudatát elveszíteni' ige, amelynek törökségi megjelenéseit részletesen tárgyalom. Léteznek ebből képzett szavak, pl. *talgan ig* 'epilepszia', és alaktanilag kifogástalan a *taltuči forma, amelyből a magyar alak levezethető, vö. olyan párhuzamokkal, mint *ölütči* 'hóhér, aki rendszeresen öl'. Mindezek ellenére azt írom a WOT-ban, hogy noha a török eredetű alak alaktanilag és jelentéstanilag is lehetséges, további kutatás szükséges. Fontosnak tartom megjegyezni, hogy Berta (2001) nálam biztosabbnak látta a *táltos* török eredetét, a szócikk első fogalmazásakor hosszas vitát folytattunk, a WOT-ban megjelent szöveg végül az én álláspontomat tükrözi. Horváth Katalin (2011) és elő-

deinek nézete, amely szerint a *táltos* végső soron a *tát-* „száját kinyitja stb.’ igéből származna, jelentéstani okokból nem lehet elfogadni.

Összefoglalva: Honti ismét csak a korábbi vélemények melletti érveket foglalja össze, nem mérlegeli a nehézségeket, problémákat. *Táltos* szavunk körüli viták egyelőre még nincsenek lezárva.

19. *tojik* (WOT 911–914; H 2017: 67–69).

Honti: „A magyar *toj-* igének a *tol-* igével való kapcsolatát szemantikailag valószínűtlennek látom, egyébként pedig egyetértek Róna-Tassal: „H *tojik* is of debated origin. It may be a U inheritance, but it may also be an early T lw” (RTA 2011b: 913), vagy inkább talán az ősmagyarban kontaminálódott a két ige, ami által megszilárdulhatott az ’Eier legen’ jelentés”.

Róna-Tas: Itt most egyetértünk, bár hozzátenném, hogy ma a magyarban csak egy ige van és az csak ’tojik’ jelentéssel.

20. *úr, ország* (WOT 969–974; H 2017: 69–72).

Honti: Hosszan és egyetértőleg idézi *úr* szavunkról általam előadottakat (Róna-Tas 1994), amelyben azt írtam, hogy ha volt az ősmagyarban egy **uru* alak, annak jelentése ’férfi’ volt, ez nem lett volna elegendő az *úr* szó jelentésének kialakulására, de esetleg megkönnyítette az azonos hangzású és igen közeli jelentésű török szó átvételét. Honti így zárja cikkem ismertetését (H 72): „Róna-Tas alapos elemzés után jutott erre a következtetésre, egyet is értek vele, utolsó mondatát azonban kommentálnom kell: meglehet, hogy *úr* szavunk kettős eredetű.” Ezután arra mutat rá idézve több szlavistát (Kiss Lajos, Zoltán András) hogy *ország* szavunk szláv jelentéstani hatást mutat, nem hagyva figyelmen kívül a latin befolyását sem. Végül így zárja megjegyzéseit: „Nekem ez esetben is úgy tűnik, hogy egy finnugor alapnyelvi szó és egy törökségi jövevényszó összeolvadásának eredménye lehet vizsgált szavunk, azaz a magyar *úr*; az *ország* pedig csak a létrejöttében megnyilvánuló hasonló szemléletmód révén lehet rokona a szláv szavaknak”.

Róna-Tas: Honti itt tehát összeolvadásról beszél. Erről részletesebben l. alább (p. 60) de a lényegben egyetértünk.

21. *vejsze*. Vitatott török eredetű (WOT 994–996; H 2017: 72–74).

Honti visszatér Rédei (1986) nézetéhez: „Rédei ekképpen indokolta nézetét: A szó alaktani elemzése a nyelvtörténeti adatok segítségével nem ütközik nehézségekbe. A *vejsze* stb. a legrégebbi nyelvtörténeti adatok tanúsága szerint először birtokos jelzős szerkezetekben fordult elő: putu *ueieze*, feku *ueieze* (TA). Az utótag valószínű olvasata: **wejészé*. Az alább következő etimológia alapján az *esz* > *ész* deverbális névszóképző, a végső *é* pedig egysz. 3. sz. birtokos személyjel. A mai *vejsze* alak úgy keletkezett, hogy a két nyíltszótagos tendencia értelmében a második szótagbeli *e* kiesett, a birtokos személyjelben pedig *é* > *ë* > *e* rövidülés

következett be. A mai *vejsz*, *vész*, *vésze* alakok a korábbi **vejész(é)* > **vejész(é)* formáit jól megérthetőek. D. Bartha (Szóképz. 75) szerint az *-asz/ -esz* képző eszközneveket is képez” (Rédei 1986b: 210), majd így fejezi be (H 74): „Én kifogástalannak látom Rédei egyeztetését, a magyar szó szóvégi *-e* elemére adott magyarázata elfogadható”.

Róna-Tas: Rédei szerint a szó a magyarban alakult ki, két magyar képzővel, pontosabban egy magyar képzővel és egy birtokos rag megszilárdulásával. Csak-hogy ez a levezetés nem ad magyarázatot arra, hogy miért van meg ugyanez a ’halászhaló’ jelentésű szó a csuvasban, a baskírban és a szibériai tatárban, illetve csuvas jövevényként a cseremiszenben. A WOT-ban azt írom, hogy nem tudom megmondani a szó eredetét, de annyi bizonyos, hogy egy Volga-vidéki halászati szakkifejezésről van szó, s a magyar valahol ezen a környéken másolhatta, vehette át. Honti ezzel a lehetőséggel nem foglalkozik, a másutt általa is idézett „Wörter und Sachen” nagy kárára.

22. *vék*, *lék* (WOT 997–998; H 2017: 74–76).

Honti: „Tehát a *lék* szó eredete is meglehetősen bizonytalanak tűnik, lehetséges magyarázata nem egyszerű. Valószínűnek vélem, hogy az uráli kori szó az ősmagyarban megérthette a törökségi kapcsolatok korát, és csakugyan kontaminálódhatott a törökségi jövevénytiszóval, továbbá, hogy a német szó is hathatott a jelentésére”.

Róna-Tas: A vita köztünk abban van, hogy a *vék* > *lék* változás létrejöhetett-e a *lyuk* szó *lik* alakjának hatására. Honti szerint ez nem lehetséges, ugyanis a *lik* alakváltozat elsődlegesen a Dunántúlon használatos, míg a *vék* főleg észak-keleten ismert és hivatkozik az UMTSz adataira. Itt valami tévedés lesz, amiről én írok, az az, hogy létezik egy *vék* szó a magyarban ’lyuk a jégen (halászat céljából)’ jelentéssel és egy általános *lyuk* szó. Ez utóbbi nyelvjárási és régi *lik* alakjának hatására alakult ki a *vék* szó *lék* változata, tehát nem írok *v* > *l* változásról. A *lik* változat igen régi (már 1055, a TA *licu*). Egyébként nem látom, hogy „a *lik* változat elsődlegesen (?) a Dunántúlon használatos”. A Honti által is idézett UMTSz III p. 792 szerint a *lék* alak Nyírkárász (Szabolcs-Szatmár m.), Nyírtass, (u.o.), Csemő (Pest m.), Kiskunhalas (Bács-Kiskun m.), Fülöpszállás, (u.o.), a *lik* alak Hajdúhadház (Hajdú-Bihar m.), Biharkeresztes (Hajdú-Bihar m.) gyűjtőhelyeken van feljegyezve, az UMTSz 924. oldalán a *lik* alak a magyar nyelvterület minden részéből van adatolva, még a Balaton-mellékéről is, számos helyen *lik* alak van, így Komáromvárosból kifejezetten a jeges halászatnál a jégbevágott *lék eresztőléktől jobbra balra egy sor lik*; míg a *vék* alak Deregyő (Csehszlovákia), Fényeslitke (Szabolcs-Szatmár m.), Lónya (Szabolcs-Szatmár m.), Penyige (u.o.), Beregszász vidéke (Kárpátalja), Alsó-Szamos vidéke (Szabolcs-Szatmár m), Rétköz (u.o.), Olcsvaapáti (u.o.), Petneháza (u.o.), Rohod (u.o.), Szatmárcseke (u.o.), Feketeügy (Románia), Demecser (Szabolcs-Szatmár), Szamoshat, Be-

regzsász környékén lett feljegyezve. Azt látjuk tehát, hogy a *vék* alak északkeleten (és nem északnyugaton) sűrűsödik, míg a *lik* alakok az ország egész területén előfordulnak. Helyneveikből következően (1247 *Weik*, 1287 *Lek*) mindkét alak eléggé régi. Ha mindehhez figyelembe vesszük, hogy a szó megvan a csuvasban és volgai bolgárból átkerült a volgai tatárba és a baskírba, továbbá, hogy a szónak szabályos törökségi háttere van így pl. a türkménben *öyü* 'prorub (lék a jégen)', török *ögü* 'lyuk a jégkergen', nehéz kétségbe vonni, hogy a magyarban két régi szó volt, *vék* és *lyuk*, ez előbbi török az utóbbi finnugor, majd a *vék* néhol a *lyuk* *lik* alakjának hatására *lék* formában is előfordul.

Összefoglalva: itt a török szó hangalakja változott a finnugor eredetű szó hatására, én ezt nem nevezném kontaminációnak.

23. *ver*. Vitatott török eredetű (WOT 1000–1003; H 2017: 76–78).

Honti: Okfejtését egy régebbi cikkére építve így kezdi „Biztosra veszem, hogy Róna-Tas következő vélekedése kínálja a megoldást: »I am inclined that the H *ver*-1 [to plait] results fr[om] a secondary split in the semantics« (RTA 2011b: 1003), márpedig itt a *ver*-2 'to beat' (RTA 2011b: 1237) az elsődleges ige”, majd így zárja (H 78): „A fenti [az EWUngból vett] idézet értelmében a *ver* 'to plait, to lay the rope' < WOT *ver- < *ör- [EOT *ör*- 'to plait'] etimológiai ötletet és az »Of debated T origin« (RTA 2011b: 1000) minősítést teljes mértékben okaveszítettnek látom, tehát *ver* igeink egészen biztosan ugor kori szó”.

Róna-Tas: Itt érdemes kissé szétválasztani ki mikor mit mondott. A WOT-ban írt véleményem szerint a *ver*- 'fon' és a *ver*- 'üt' igeink viszonya aligha dönthető el, de arra hajlok, hogy a *ver*- 'kötelet fon' ige egy másodlagos jelentéstani hasadással a *ver*- 'üt' szóból keletkezett. Ennek oka egyébként nem a német *Seil schlagen* kifejezés hatása, mint ezt többen gondolják, hanem a kötélverés technikája, ahol az összefonott kötélszálakat egy kis fadarabka behelyezésével és beütésével teszik szorossá. A 2011 előtti etimológiai irodalom viszont *ver*- 'üt' igeinket ismeretlen eredetűnek mondja, legutóbb az EWUng. 2013-ban Honti a magyar *ver*- 'üt' ige új ugor etimológiáját tette közzé (Honti 2013a), amelyre a WOT természetesen még nem hivatkozhatott. Erre most válaszolok. Honti szerint: *wär- ige 'machen </~> verfertigen' jelentésváltozáson mehetett át, amely 'Seil drehen, Tau schlagen; Brücke bauen, schlagen; mit Eisen beschlagen, Eisen schlagen (= schmieden)' jelentésű szakszóvá válván általános 'schlagen' jelentést is felvett, amiben befolyásolhatta a régi magyar nyelvvel érintkezésben állott törökségi nyelv” (Honti 2013a: 67). A magyar szó jelentésváltozásainak analógiái után Honti így zárja cikkét: „A fentiek alapján úgy vélem tehát, hogy a ma. *ver* 'schlagen', a vog. *wār*-, *wār*- 'machen' és az osztj. *wer*- 'ua.' szavak az ugor kori szókincsből valók, amely szavak őse esetleg valamilyen iráni nyelvből származhat” (Honti 2013a: 69). A magyar *ver*- ige új, ugor etimológiájának csak örülhetünk. Ismét azzal a helyzettel állunk szemben, hogy Honti szerint a magyar

jelentéstan alakulását a török szó befolyásolhatta. Erre a kérdésre tehát vissza kell térnünk.

Itt most megállnék és mérlegelek. Honti ebben a kategóriában 23 magyar szó etimológiáját tárgyalja. Ezek közül maga a WOT a szó török eredetét vitásnak tartja a következő magyar szavak esetében: *árik* (*árt*), *dug*, *gyermek*, *gyúl* (*gyújt*), *izzik*, *kebel*, *orvos*, *sok*, *szűz*, *táltos*, *vejsze*, *ver* (kötelet); török eredetét lehetségesnek (de nem biztosnak) tartja a következő két szónál: *kert*, *sért* (*sérül*, *sérv*). Az itt felsorolt 14 szó közül Honti egyet törölni javasol a finnugor eredetű szavak közül (*izzik*), a következő tizenegy esetben török kapcsolatot feltételez: *árik* (*árt*), *dug*, *ér*, *gyermek*, *kert*, *orvos*, *sok*, *tojik*, *úr*, *vék*, *ver*. A „török kapcsolat” megfogalmazása azonban igen eltérő: „törökségi nyelvek befolyása”, „nyugati ótörök ige hatása”, „törökségi kapcsolat esetleg befolyásolhatta”, „kettős eredet”, „befolyásolhatta... közel álló, idegen (törökségi?) forrás”, „törökségi kapcsolatnak köszönhetően erősíthette meg pozícióját”, „homofón török szó hatása alá került”, „az ősmagyarban kontaminálódott a két [a magyar és a török] ige”, „egy finnugor alapnyelvi szó és egy török jövevényszó összeolvadásának eredménye”, „az uráli kori szó az ősmagyarban megérhette a törökségi kapcsolatok korát, és csakugyan kontaminálódhatott”, „befolyásolhatta a régi magyar nyelvvel érintkezésben állott törökségi nyelv.”

Mindezeket a megállapításokat figyelemre méltónak kell tartanunk. Honti egy olyan dobozt készített, amelybe azok a magyar szavak tartoznak, amelyek etimológiáját a török kapcsolat valamilyen formája nélkül nem lehet hibátlanul megmagyarázni. Ez a török hatás kétféle módon jöhetett létre: 1. a magyar nyelvű beszélők jelentős (nem szükségszerűen többségi) része magyar-török kétnyelvű volt, de az adott szót a törökből nem vette át, csak a magyar szó hangtanára és/vagy jelentéstanára hatott a török szó, 2. A magyar nyelvű beszélők jelentős (nem szükségszerűen többségi) része kétnyelvű volt és a török szót átvette, az jövevényszóként magyar szóvá vált, s mint ilyen hatott a magyar szóra. Bár az első lehetőséget teljesen kizárni nem tudjuk, a második a természetes nyelvi jelenség. Az itt szóba jöhető török nyelv a nyugati ótörök volt, az amelyről a WOT szól. Én azon magyar szavak körét, amelyek török hatásra alakultak vagy alakultak ki nagyobbban tartom, mint Honti, talán az egyes szavakhoz fűzött megjegyzéseim alapján ez nem tűnik indokolatlannak.

Végül tizenegy szó esetében (*eskü*, *kebel*, *sajt*, *sér-*, *sok*, *szép*, *szer*, *szó*, *szül*, *táltos* és *vejsze*), különböző mértékben, de fennmaradtak szerintem még megoldandó problémák. Ezeket a kérdéses szavaknál fentebb jeleztem.

Ib. Biztos és még további bizonyítást igénylő finnugor eredetű szavainkról

A következő részben Honti olyan finnugor illetve ugor eredetű szavakkal kapcsolatban tesz megjegyzéseket, amelyeket más vonatkozásban tárgyalok. A WOT a török jövevényszavakat egy magyar nyelvtörténeti keretben elhelyezve

vizsgálja. A WOT 1011–1070-ig terjedő oldalakon egy magyar hangtörténetet ad (*Historical Phonology of Hungarian*). Ezt a hangtörténetet a magyar nyelv finnugor és ugor eredetű szavainak egy nagyon szigorú elvek alapján összeállított válogatott korpuszára alapoztam. Mint a WOT 1013. oldalán írtam ebből a korpuszból kizártam a következő kategóriákat:

1. minden olyan szót amely a gyermeknyelvhez tartozik vagy tartozhat;
2. azokat a szavakat, amelyek hangutánzó jellegüket megtartották;
3. a legtöbb olyan szót, amelyek korán nyelvtani funkciót vettek fel;
4. azokat a szavakat, amelyeket Lakó (1967–1978) és Rédei (1980–1981) bizonytalannak vagy kétesnek jelöltek;
5. mindazon szavakat, amelyek egyik obi-ugor nyelvben sincsenek meg, és csak egy tagjuk szerepel egy nem ugor uráli nyelvben;
6. azokat a szavakat, amelyeknek párhuzama csak a szamojédben és/vagy a lappban van meg;
7. továbbá vagy 50 olyan szót, amelynek jelentés vagy hangtani oldala számomra nem volt meggyőző. Ez utóbbiakat egy speciális listába szedtem l. WOT 1317–1323.

Több helyen hangsúlyoztam, hogy a fentebb jelzett szavak kizárása nem azt jelenti, hogy azokat nem tartom finnugornak, hanem módszertani okokból azt gondolom, hogy előbb a biztos etimológiákra alapozott hangtanból kell kiindulni, s ebbe a biztos keretbe kell török jövevényszavainkat elhelyezni.

Honti nem teszi világossá, hogy milyen keretben jelennek meg a WOT-ban azok a szavak, amelyekhez megjegyzéseket fűz.

Alább tehát olyan szavak következnek, amelyeknél a finnugor vagy ugor eredetet valamilyen hangtani vagy jelentéstani okból nem láttam teljesen bizonyítottnak. Honti minden esetben alaposan elemzi a szó eddigi finnugor eredeztetését, bírálja elődeit, kiigazítja valós vagy vélt hibáikat. Ezekhez nincs hozzáfűzni valóm, csak köszönettel tartozunk. Csak ott teszek megjegyzést, ahol Honti az én állításaimmal foglalkozik.

24. edz (WOT 1318; H 2017: 78–81).

Valójában egyetlen adat értelmezéséről van szó, azt írom, „ha az AD 1531-es <egyzeth> adatot *eĵzet(t)*-nek, tehát zöngés affrikáta+z-vel kell olvasni (**eĵez-* > *eĵz-*, *edz-*), akkor a finnugor etimológia aligha elfogadható. Honti az 1531-es alakot íráshibának tartja. Honti a hangváltozást így látja **ätz-* > **ädz-* > *ez-* > (affrikálódással) *edz-*. Ez rendben van, ha a <gyz> gráfia egy szimpla /dz/ affrikátát jelez, és a z nem egy deverbális verbum képző -z (pl. a gyakorító -sz hasonult alakja), akkor a fentartásom megszűnik, hiszen azt írtam „*ha...*” Honti erre nem gondolt, hiszen azt írja az : „...az *eĵez*-ben pedig a *ĵ* (= *d'*) kakukkfióka, a z (az **eĵz-* alakban) is teljes mértékben „idegen test”. „...Honti szerint az affrikálódás

után az affrikáta hosszúvá vált. Ez elfogadható, s akkor az 1531-es alakot *edz-dzett*-nek kell olvasni.

Azonban szögezzük le egyértelműen: a finnugor és az ugor *-t(V)* szabályos magyar megfelelője *-z*. Az affrikálódás kivételes és a magyar nyelv története folyamán létrejött változás. Vö még alább 53.

25. *ezüst* (WOT 1331–1332; H 2017: 81–95).

Honti egy igen hosszú szócikkben tárgyal számos olyan problémát, amely a finnugrisztika művelőit érdekelni fogja. Ami azonban *ezüst* szavunk eredetét illeti, egy kérdést emelnék ki. A magyar *ezüst* szó és a vele nyilvánvalóan egyező oszét *avzist/æzvesta* szó végén álló *-t* elemmel kapcsolatban felveti, hogy esetleg inetimologikus mássalhangzóról lehet szó. Ezt sem cáfolni sem megerősíteni nem lehet. Az általam is tárgyalt szláv és távolabbi indoeurópai háttérrel kapcsolatban sem tudunk meg újat. Azonban Honti új etimológiára tesz javaslatot: feltételez egy finnugor alapnyelvi **äsš-waşkš* alakot, amelyből a vogul és a magyar szó is levezethető. Véleményét így foglalja össze (H 95): „Summa summarum: finnugor eredetű *ezüst* szavunk kísértetiesen egybecseng az oszét szóval, és a fentiek alapján legfeljebb csak arra gondolhatok, hogy az oszét szó esetleg magyar jövevény (hasonlóan TESz 1: 820b), de az MSzFE (1: 170) állásfoglalásával ellentétben nem lehet permi eredetű az oszétban, hiszen a *votják* és a *zürjén* szó nem tartalmaz szóvégi *-t*-t!”.

Róna-Tas: Az új etimológia figyelemre méltó, bár több feltételezés elfogadását igényli. Ezek talán egyenként lehetségesek. Viszont ezek elfogadása esetén a magyar szó nem permi, hanem ugor eredetű. Ez is elfogadható, ha viszonyát az oszét szóval tisztázzuk. Itt ki kell zárunk, hogy az oszét szó iráni eredetű vagy indoeurópai, például balti jövevényyszó, s azt is, hogy a szóvégi *-t* ott inorganikus hang. Feltételeznünk kell továbbá, hogy az ismeretlen eredetű szóvégi *-t* a magyarban került a szóhoz, s hogy az oszét szó magyar eredetű. Mindezek természetesen lehetséges gondolatok, de nem elegendők arra, hogy a szigorú ítélet alapján a problémamentes kategóriába soroljuk szavunkat.

26. *fej*- (ige, WOT 1318; H 2017: 95–97).

Honti: Miután érdemben javítja az eddig közforgalomba lévő mordvin adatot, véleményét így foglalja össze: „A magyar *fej* ige iráni származását teljesen valószínűtlennek ítélem, a finnségi tagú szócsaláddal való összekapcsolása elvetendő, de a mordvin tagú egyeztetés komolyan szóba jöhet. Legfeljebb „dologbeli” (vö. „Wörter und Sachen”) kétségeim lehetnek a „magyar ~ mordvin” etimológiával kapcsolatban, ti. vajon lehetett-e a finnugor alapnyelv korában olyan állattartás, amely a fejést is magában foglalta.”

Róna-Tas: Honti joggal mutat rá a finnugor–iráni kapcsolat hangtani problémáira. Ehhez hozzátehető még az általam felvetett nehézség (WOT 1318), hogy az egyeztetett iráni szavak főnévi – tehát ’tej’ – jelentésűek, és az iráni nyelvek-

ben külön van szó a *fej-* igére (*dauč, *dauxš, l. szláv *doiti*). Mindenesetre Honti új etimológiai okfejtésével új helyzet állt elő, s a megmaradt problémákat (tárgytörténet, csak mordvin-magyar tagok) érdemes lesz tovább tárgyalni, a problémamentes finnugor eredetű szavaink közé tehát még nem venném fel.

27. *gyalog* (WOT 1318; H 2017: 97–98).

Miután azt írom, hogy a finnugor *y-* magyar *d'* képviselője ritka, de nem lehetetlen, a WOT még példákat is hoz (*jó*, *gyógyít*, *jég*, nyj. *gyég*). Honti megjegyzi, hogy számára érthetetlen az én kérdőjelem, ugyanis a köznyelvi *j-* helyén jelentkező *gy-* egyáltalában nem ritka. Csakhogy a *gyalog* mellett sehol nincs *jalog alak. A *-g-*re azt írja a WOT: a *-g* szuffixum sem világos. Nem azt írja, hogy nincs. Azt a korábbi magyarázatot, hogy ez a *-g* kicsinyítő képző lenne, aligha lehet elfogadni, denominális funkció (*balog*, *jog*) esetén kérdéses a funkció (láb+?) Figyelemre méltó viszont, hogy Honti az alig ismert, kihalóban lévő *loll* és nyelvjárási magyar *lolva* 'sódar, sonka' szavakat és *gyalog* szavunkat egy etimológiai családba tartozónak gondolja. Mindezek alapján még mindig nem lehet a kristálytisztá finnugor eredetű szavak csoportjába helyezni a *gyalog* szavunkat, amely természetesen a további kutatást igénylő finnugor eredetű szavaink közé tartozik.

28. *gyökér* (WOT 1318; H 2017: 98–99).

Honti helyesbíti az általam adott ugor alapalakot, amely egyezett a korábbi etimológiai szótárakéval (TESz; UEW; EWUng), szerinte az ugor alapnyelvben a *-kk-* már *-k-*vá egyszerűsödött. Ezt a javítást tisztelettel el kell fogadnunk. Az ugor *y-* magyar *gy-* megfelelésre l. fentebb.

29. *harap* 'száraz levelek' (WOT 1318–1319; H 2017: 99).

Honti: „Róna-Tas tehát lényegében ugyanazt vallja, amit az UEW, és ezzel a nézettel én is egyetértek, megerősítem tehát, hogy e szavunk finnugor kori volta fölöttébb kérdéses.”

Róna-Tas: Nincs vita köztünk.

30. *harap-* (WOT 1319; H 2017: 100).

Honti: „Róna-Tas: „*harap* 'to bite' << **kar3-* ~ **kor3-*. There are uncertain parallels in the Perm lgs” (RTA 2011b: 1319). Tehát Róna-Tas lényegében ugyanazt vallja, amit az itt idézett szótárak. Róna-Tas nem minősíti azt a feltevést, hogy a két *harap* összetartozhatna. [Bekezdés] Megjegyzés [Bekezdés] A kétkezdést jogosnak látom, tehát az említett állásfoglalások értelmében szerintem is bizonytalannak kell tekinteni e szavunk finnugor kori voltát”.

Róna-Tas: Egyetértünk.

31. *hord* (WOT 1319; H 2017: 100–101).

Honti: „Mivel az UEW állásfoglalása nyomán csak magyar és vogul tag maradt, a feltehető ugor alapalak **kurt3-* lehetett. Itt csak a ma. *-rd-* jelenthetne akadályt, de ez éppenséggel lehetne az **-rt-* folytatója is, bár erre nincs (más) adat az UEW-ben, vö. Csúcs et al. 1991: 218–219”.

Róna-Tas: Honti a lényegre mutat rá, a megfelelés lehetséges ugyan, de nem problémamentes.

32. *irgalom* (WOT 1232, 1319; H 2017: 101–103).

Itt először le kell szögezni, hogy a 1232. oldalon a WOT a valószínűtlen, elvetett török etimológiák között tárgyalja az *irgalom* szót. Rámutat a Palló (1982) által javasolt etimológia hangtani, alaktani és jelentéstani problémáira, majd a 1319. oldalon az esetleges finnugor etimológiát jelentéstani okokból tartja problematikusnak.

Honti: „Tehát etimológiai szótáraink és Róna-Tas (RTA 2011b: 1319) is tulajdonítanak némi valószínűséget *irgalom* szavunk ősi eredetének. E magyarázat gyengeségét egyöntetűen a jelentésben látják, de én úgy vélem, hogy a magyar szónak az uráli nyelvcsaládba való illesztése elleni jelentéstani kifogások könnyedén elháríthatók: az '(el)felejt' > 'bünt, sérelmet elfelejt' jelentés magában foglalja a 'megbocsát' értelmet is; ezt az alábbi indogermán példák is világosan érzékeltetik”: A példák ismertetése után így folytatja: „A kihalt ma. *jorgot-/jorgat-* morfológiájáról (egyelőre?) csakugyan nincsenek ismereteink, de az biztosnak látszik, hogy az obi-ugor nyelvekben képzős alakok vannak”. Megjegyzéseit végül így zárja (H 117): „A megjegyzésekben felvonultatott észrevételek alapján biztosnak tekintem *irgalom* szavunk ugor kori voltát.”

Róna-Tas: A vogul szó alapjelentése 'elfelejteni', továbbá 'tévedni, megtévedni, utat veszteni', s ugyanez a jurák-szamojédban és a szelkupban is. A jelentés magja tehát a felejtés, emlékezetkiesés, téves emlékezet. A Honti által idézett német, orosz, lengyel és angol szemantémák más háttérrel rendelkeznek. A magyar *irgalom* szó alapjelentése „segítő könyörület, szájalom, megbocsájtás” (ÉSz), tehát nem elfelejtünk, hanem megbocsátunk, együtt érzünk és segítünk. Ezeknek a fogalmaknak csak igen távolról lehet köze a felejtéshez. A finnugor és a magyar szó kapcsolata tehát alapos szemantikai magyarázatra szorul, amelyet Honti szemben a MSzFE-vel meg is kísérel, ezt azonban én nem nevezném „könnyednek”. Honti ezután a magyarban előforduló inetimologikus hangok néhány példájáról értekezik (32.1 *engem*, *tégéd*, 32.2 *fing*, 32.3 *meleg*, valamint *csüing*, *domb*, *ördög*). Ezekhez nem kell megjegyzéseket fűznöm. Tárgyalja Rédei egy javaslatát, amely szerint az *engem* stb. alakokban esetleg a csuvasban a névmás alanyi eseteiben előforduló *e-* hatásával lehet számolni. Részletesen és oroszul idézi az idevonatkozó csuvas irodalmat, amelynek lényege egy mondatban összefoglalható: az *e-* kései és deiktikus elem. Ennek hatása a magyarra (az

én, illetve *engem* esetében) Honti szerint, már csak kronológiai okokból is, kizárható, és csak egyet tudok érteni vele. Az *irgalom* szavunk körüli jelentéstani nehézségek kérdésében azonban, egyetértve a korábbi irodalomban foglaltakkal, egyelőre, nem értünk egyet.

33. *kengyel* (WOT 1319; H 2017: 117–119).

Honti: „A Róna-Tas által vitatott egyeztetések közül a szóösszetételen alapulót tehát minden további nélkül elfelejthetjük, a másik viszont, amely alternative két (FU **kečz* és U **kečä*) 'Kreis, Ring, Reifen' jelentésű szóból magyarázza a *kengyel*-t, egyáltalán nem érdektelen: szemantikailag nem kifogásolható, az alapnyelvi affrikáták egyike sem jelenthet elháríthatatlan akadályt, az inetimológikus *n* megjelenése szórványos hangváltozásnak minősül ugyan, de nem ritka jelenségről van szó. Szerintem tehát a két alternatív etimológiai magyarázat mindegyike a megszorítást magában foglaló »egyeztethető« kategóriába sorolandó, de csak a kétféle lehetőség miatti bizonytalanságról van szó”.

Róna-Tas: Én is a FU **kečä* alakból való levezetéssel kapcsolatban állítottam, hogy számos megoldatlan problémát tartalmaz. A többről azt írtam, nem meggyőzőek, és utaltam a MSzFE-re. A *kengyel* kérdésével több ízben foglalkoztam (pl. WOT 1112–1113), s itt csak megismétlem, hogy a tárgytörténeti háttér nem hagyható figyelmen kívül. Kelet-Európába a *kengyel* az avarokkal együtt jelenik meg és nem korábban, vagyis a 6. század közepén. Ezért *kengyel* szavunk csak belső magyar fejlemény lehet, amelynek elemei lehetnek finnugor vagy akár uráli időkől örökölték, maga a szó azonban nem örökség hanem saját magyar képzés.

34. *kerül* (WOT 1393; H 2017: 119–120).

Honti: „Éppenséggel lehetséges, hogy a két szócsalád tagjai (a *kerül* és a *kör* rokonsága) együttesen FU **kerö* 'Kreis, Ring; rund, rollend; (sich) drehen, wenden' folytatói, ez összhangban lenne az EWUng (2: 820b) álláspontjával, de ugyanennyire valószínűnek vélem Róna-Tas nézetét is, hogy ti. két szócsalád, a FU **kerä* és a FU **kere* (UEW 1: 147, 148) folytatói olvadtak össze a magyarban (l. RTA 2011a: 537, 2: 1319)”.

Róna-Tas: Itt ismét egyetértünk. Felhívtam azonban az idézett helyen a figyelmet, hogy a világ nyelveiben számtalanszor találunk *kVr* hangalakú szavakat a 'kör, körbe menni' fogalmakra. Ezek valamilyen ősi expresszív folyamat eredményei, s éppúgy kihagyhatók az alapvető egyezések közül, mint a gyermeknyelvi szavak.

35. *köcsög* (WOT 1319; H 2017: 121–122).

Honti: „Az U/FU **č* > ma. *cs* valóban váratlan, és ha a jelentéstani probléma is reális, akkor talán jogos a magyar adat előtti kérdőjel. Ez utóbbi azonban lényegtelen ellenvetés, mert a jelentésszükülés közönséges jelenség.”

Róna-Tas: A finnugor eredeztetés kérdésében jelentéstani problémát én nem láttam. Azonban a hangtani probléma mellett megállapítható, hogy a szó maga belső magyar keletkezésű. Jogos tehát, hogy a hangtani nehézség miatt a problémás finnugor egyezések között tartsuk számon.

36. láb (WOT 1319; H 2017: 122–123).

Honti „Róna-Tas: „*láb* 'foot' < PFUgr *luwe 'Knochen' or < PFU *l8mp3 'Fläche'. The starting point for *-b* in the first etymology and the semantic part of the second etymology are obscure (see Rédei 1986–1991/2: 255)” (RTA 2011b: 1319). Róna-Tas minősítése indokoltnak tűnik, bár némely szamojéd adatok (jur. 'Schulterblatt', szelk. 'Fußblatt; Fußrücken') azt sugallják, hogy a U *lamp3 'Schneeschuh; Blatt des Schneeschuhs' esetleges leszármazottjaként testrésznévvé válva születhetett meg a magyar *láb*”, majd részletesen értekezik egy szamojéd *lap3 'evező' szó esetleges idetartozásáról. Végül így ír: „A hasonlóság szinte kísérteties, szemantikailag is összekapcsolható e két szócsalád, ezért arra gondolok, hogy az ősszamojédban bekövetkezett szóhasadás, hangtani és jelentéstani elkülönülés eredménye e szópár.”

Róna-Tas: Hogy a szamojédban a 'levél' és az 'evező' jelentésű szavak szóhasadással jöttek létre, elfogadhatónak tűnik. Távlabbi kapcsolatuk is figyelmet érdemel, de a WOT csak azt állította, hogy az eddig felhozott két egyeztetés mindegyike problematikus. Ebben láthatólag egyetértünk.

37. lel- (WOT 1319; H 2017: 123–129).

Honti: (H 129) „Róna-Tas nézetével ellentétben fonológiai szempontból nincs semmi baj a finn és az észti adattal amiatt (sem), hogy az obi-ugor nyelvekben nincs megfelelő. Szerintem tehát a FU **lewδä-* (ϝ: **lewΛä-*) > fi. *löytä-*, észti *leida-* stb. ~ ma. *lel* igenis kifogástalan etimológiai szócsalád”.

Róna-Tas: Bár Honti hosszan értekezik Itkonen egy nézetével kapcsolatban, amelyet nem tart elfogadhatónak, nem tér ki arra, hogy a magyar *lel-* magánhangzója rövid, holott annak a megadott etimológia alapján hosszúnak kellene lennie. Természetesen létezik másodlagos rövidülés, de éppen ezeknek a másodlagos és kivételes eseteknek a kiszűrésére helyeztem a szót a problematikus csoportba. Érdemes lenne a diftongus > hosszú > rövid folyamatot nagyobb anyagon elemezni.

38. mese, magyar ~ megyer (WOT 1320; H 2017: 129–147).

Honti: „Rédei Károly etimológiai magyarázatát (Rédei 1986b) megerősítik a Veres Péter előadta párhuzamok (Veres 2010), de – Veres nézetével ellentétben – a hagyományos eredeztetésnek is van valószínűsége, hogy ti. az Ug *mańć3 'Mann, Mensch' és az Ug *mańć3 ~ **mańć3-* 'Märchen; erzählen' jelentésű, nagyon hasonló hangalakú szó azt társította e szóhoz, hogy az ugor nyelvűek a nyelvet értők és beszélők, míg a többiek, akik nem érthető nyelven beszélnek,

némák (így Róna-Tas 1997: 234). Így tehát az itt tárgyalt frátria- és népneveket is kontamináció révén kettős eredetűnek vélem. Az Ug **mańć* 'Mann, Mensch' szóval való operálást némiképp az teszi bizonytalanná, hogy önálló szóként nincsen nyoma."

Róna-Tas: Honti hosszú fejtegetésének összefoglalását, úgy látom, el kell fogadnunk. Néhány kisebb megjegyzés:

Honti így ír: „Elsőként Róna-Tas fejtegetéseit kommentálom: (1) „»Manysi-Word« (*mańť köl*), the legends about the Voguls, and that the first part became independent while it took over the semantics of the second part” (RTA 2011b: 1320, ugyanígy Róna-Tas 1997: 235, l. fentebb). Ez félreértés Róna-Tas részéről, mivel Rédei nem rendelt jelentést a hipotetikus osztj. **mańť köl* mellé, amely a kontextusból leginkább 'nemzetség-szó/monda-szó'-ként lenne értelmezhető". Hontinak itt részben igaza van, Rédei az összetételt 'mese-szó'ként értelmezi, tehát ugyan jelentést rendelt az összetétel első tagjához, de azt közvetlenül 'mese'-ként értelmezte. Azonban Rédei ezt a következő összefüggésben írta: „Diese Wortsippe (*mańć* ~ *mać* 'Märchen, erzählen') ist genetisch mit folgenden Wörtern identisch...": és itt következnek az adatok a *moś* frátrianévről, a vogul és magyar népnévről. Ennek az értelmezési eltérésnek azonban nincs jelentősége az alapkérdés szempontjából.

(2) „The Voty example cited *vįži-kil* 'tale legend' from *vįži* 'root, clan' and *kil* 'word' is interesting, but cannot be used here. The Voty word *vįži* never adopted the meaning 'tale' ” (RTA 2011b: 1320). Nekem nem tűnik úgy, hogy ez nem lényegét érintő ellenvetés, ti. én úgy értem, hogy a votják összetétel eredeti és mögöttes jelentése: 'a (mi) törzs(ünk) mondája'. Ez expressis verbis az etnikumot hangsúlyozza, míg a votják mintával megegyező hipotetikus osztj. **mańť-köl* az etnikum tagjai számára nyelvileg érthető megnyilatkozást (amit a következő bekezdésben lévő Steinitz-idézet talán eléggé világosan érzékeltet, eltekintve attól, hogy tévesen homonímiát emleget), de lényegét tekintve mindkettő a „mindenki” által felfogható közlésre utal”. Én nem tudom, hogy a votjakok számára mi volt a mögöttes jelentéstani háttér, de természetesen a Rédei és Honti által előadottak lehetségesek.

(3) „A *magyer* tehát két népnévből álló összetétel. Ennek két típusa lehetséges. Vagy két nép társulását jelenti, vagyis a manysok és az erek népét, vagy pedig a manys az er nép megkülönböztető jelzője. Mindkettőre van példa” (Róna-Tas 1997: 234–235). Itt nekem csak az nem világos, vajon e titokzatos *är* nép *er* 'ember' szava összefügg-e a törökségi *er* 'ember' szóval (vö. **(h)ār(ä)* 'Mann stb.' (Räsänen 1969: 46a), amely, amint fentebb írja a szerző, nem kereshető a *magyar -ar* (és a *megyer -er*) végződésében”.

Róna-Tas: Az *är* népben nincs semmi titokzatos, többször írtam erről (magyarul: Róna-Tas 1996: 235; angolul Róna-Tas 1999: 304–305). A népnév fennmaradt az Arsk helynévben, az arab forrásokban (Al Isztahri, Abul Hamid al-

Garnati, volgai bulgár feliratok) és az orosz krónikákban (*арская земля*). A votjások mai neve a csuvasban és a tatár nyelvjárások egy részében *ar*. Ašmarin így ír: *ar* 'votiacus, homo e gente Votiacorum, quae est stirpis Fennicae, votjak, cf. tat(ar) *ar*, quod in eodem sensu usurpatur' (Ašmarin I, 1928, 316).¹⁸ A csuvas alak régebbi formája *är. A votjásokra történt alkalmazása későbbi, eredetileg valószínűleg egy ugor népcsoport neve volt. Tudjuk, hogy az obi-ugorok az Urál nyugati oldaláról költöztek a keleti oldalra. Witsen (1692) még Perm környéki vogulokról ír, persze ezek „lemaradt” népcsoportok lehettek. A népnév mögötti *er* ugyanaz az *er*, ami *ember* és *férj* szavainkban van. Nemcsak a törökben, hanem az indoeurópai nyelvekben is volt egy *er, ezeknek egymáshoz azonban nincs közük. A török *er* < *hār l. WOT 328–329, az IE *er* < *arya. A finnugor *er azonos a finn *yrkä*, cseremis *erʁə* első tagjával (UEW 84). Ami azonban a lényegét illeti: *magyar* < *magyer* népnevünk és *mese* szavunkkal kapcsolatban egyezik Hontival a véleményem, amikor így ír: (H 147) „... az Ug *mañćz 'Mann, Mensch' és az Ug *mañćz ~ *mañćz- 'Märchen; erzählen' jelentésű, nagyon hasonló hangalakú szó azt társította e szóhoz, hogy az ugor nyelvűek a nyelvet értők és beszélők, míg a többiek, akik nem érthető nyelven beszélnek, némák”, vagyis *magyar* és *mese* szavaink eredetileg két különböző szó volt, később azonban szoros kapcsolat jött létre a két szó között. Ehhez hozzáteszem, hogy ezek a folyamatok az obi-ugorban zajlottak le, vagy legalábbis ott dokumentálhatók.

39. *mű* (WOT 1320, 1334; H 2017: 148–149).

Honti: „Zavarba ejtően sokféle és egymással eléggé mereven szembenálló magyarázat született. A *mű* szónak a *mi* 'was' névmással való összekapcsolását a TESz-szel egyetértésben én sem látom elfogadhatónak, az iráni származtatás az oszét szó hangalakja miatt nagyon tetszetősnek látszik ugyan, de nekem nem tűnik biztosabbnak, mint a szamojéd szócsaláddal való esetleges összefüggése.”

Róna-Tas: A magyar szót a WOT (1334) az alán jövevényszavak között sorolja fel. Indoeurópai és iráni háttere világos, hangtani vagy jelentéstani probléma nem merült fel. Az alán az oszét közeli rokona, de azzal nem azonos. Ami a szamojéd megfeleléseket illeti, minden adat ige.

40. *ólom*, *ón* (WOT 1321; H 2017: 149–154).

Honti: (H 153) „Igaz, hogy a ma. *ólom*-nak hangtanilag pontosan megfelelő rokonjelöltje csak egy van, a Munkácsi gyűjtéséből származó vog. T *wōlēm*, amely csak ebből az egy nyelvjárásból van adatolva, ráadásul Kannisto publikált gazdag gyűjteményében nem is található meg. Ez utóbbit illetően azonban van

¹⁸ Ašmarin eredeti terve az volt, hogy minden csuvas szó mellé latin és orosz jelentést állít, erről azonban le kellett mondania.

némi kétségem. Toivonen (1952: 17, 1953: 14) ugyanis utalt a magyar *ólom* szó és vogul megfelelője közti kapcsolatra, közölte is a vogul szót, de a közlésmód egyértelműen a Kannisto-féle transzkripciót tükrözi: *βōlōm*, *βōlōm*. Lehet, hogy Kannisto szótári anyagának publikálására való előkészítése során elsikkadt e szó? A magyar és a vogul szó ezen zavaró körülmény ellenére minden kétséget kizáróan összetartozik ugor kori örökségként, és teljesen feleslegesnek látom, hogy az *ólom* és az *ón* közvetlen etimológiai kapcsolatba állíttassék. Hangelaki hasonlóságuk és denotátumuk, denotátumaik hasonlósága idézhette elő, hogy egymás alteregójaként jelentkeztek a magyarban és – mutatis mutandis – az obi-ugorban is.”

Róna-Tas: Pontosan ugyanez a véleményem. Az *ón* nem tartozik az *ólom*-hoz, és az *ólom* vogul megfelelője elszigetelt. Ettől még lehet a magyarban ősi szó, csak hát az *ólom* mint fém megjelenése és a magyar–obi-ugor elválás kronológiája nincs tisztázva.

41. *ravasz* (WOT 1321, 1335; H 2017: 154–156).

Honti: (H 156) „A *ravasz* és a *róka* testvérszavakat bizonyosan a finnugor alapnyelvből örököltük, amelyek előzménye az indogermán nyelvcsalád valamelyik régi keleti ágából származhat.”

Róna-Tas: Honti jelzi, hogy számára nem világos, hogy a WOT a *róka* és a *ravasz* szavakat összetartozónak tekinti-e vagy sem. Elismerem, hogy a szerkesztés ezt nem teszi teljesen világossá. A WOT azonban csak a *ravasz* szó finnugor eredetét tartja problematikusnak. Ha jól látom a szóvégi *-s* (= *sz*) csak a magyarból adatható. Ha viszont az általam a WOT 1335. oldalán részletesen idézett iráni adatokat nézzük, ott mindenütt *-s*, illetve ennek szabályos folytatása van a szóvégen. Az átadó alán alak **rowasa*. Ha viszont *ravasz* szavunk, így egyben, a szóvégi *s*-szel iráni – esetünkben alán – eredetű, akkor, bármilyen csábító is, de *róka* szavunkat ettől el kell választanunk. Az, hogy a finnugor *róka* < **repä + ka*) szó maga is iráni eredetű, az ettől független, s maga Honti is lehetségesnek tartja.

42. *segg* (WOT 1321; H 2017: 156–157).

Honti: „Etimológiai szótáraink kielégítő módon magyarázzák meg a magyar szókezdő *s* képviselőt”.

Róna-Tas: A szókezdő *s*- eredetéről l. alább. A hosszú második mássalhangzót én is másodlagos magyar fejleménynek tartom.

43. *segít* (WOT 1321; H 2017: 157–158).

Honti: „Kétségtelen, hogy a magyar és a mordvin távoli rokon nyelvek, ráadásul ez a szó csak az egyik fő dialektusban, az erzában van meg, de a hangtani probléma nem olyan súlyos, mint azt a szótárak és Róna-Tas sejtetik”. Ezután rámutat, hogy a szónak van a morvinban palatális hangendű alakja is.

Róna-Tas: Az eddig figyelmen kívül hagyott mordvin palatális alak javít a finnugor eredet valószínűségén.

44. *sír* (WOT 1234; H 2017: 158–159).

Honti: „A cseremisiz nyelvet és történetét kitűnően ismert Bereczki véleménye perdöntő, érveinek súlya indokolja, hogy töröljük e „cseremisiz ~ magyar” szópárt a finnugor alapnyelvi etimológiák jegyzékéből!”

Róna-Tas: A döntő itt, hogy a szó, mint azt részletesen írtam a WOT 1234. oldalán, megvan a Volga-vidék tatár nyelvjárásaiban is. Ugyanakkor a három nyelv, a cseremisiz, a tatár és a magyar adatainak ismeretében sem tudom egyelőre a szó eredetét meghatározni. Talán Agyagási most közlésre kerülő munkája (Agyagási 2017) közelebb visz a megoldáshoz.

45. *szekér* (WOT 1321–1322; H 2017: 159–161).

Honti: „Korenchynnek, a TESz-nek és Róna-Tasnak tehát igaza van: a magyar és az osztják szó külön nyelvi átvételek! Ez egyébként nagyon emlékeztet a „magyar *pap* ~ finn *pappi*” viszonyára: rokon nyelvi forrásokból való átvétel mindkettő, de az átvevő nyelvek hangtörténete az átvétel idején már külön utakon járt.”

Róna-Tas: Köszönöm, nincs vita köztünk, csak emlékeztetnék a fentebb tárgyalt *sok* és *szó* lexémákra.

46. *szén* (WOT 1322; H 2017: 161–162).

Honti: „Következésképpen *szén* szavunknak csak egy távoli megfelelője van, a lapp N *čidnâ*. Ennek értelmében a 'ma. *szén* ~ finn *sieni* stb.' egyeztetés szerintem is törlendő a finnugor eredetű szócsaládok közül”.

Róna-Tas: Egyetértünk.

47. *szül* (WOT 1322; H 2017: 162–164).

Honti: „Róna-Tas racionális érveléssel utasítja el azt, hogy az angol *get* ~ *beget* hiteles szemantikai párhuzam lenne, a vogul szó 'to obtain' > 'to search, to buy' [99: Vö. vog. N *sēli* 'keres, szerez, vásárol' (VNGy 2: 108, 473, 697b, VNGy 2/2: 267) 404b] jelentésváltozása azonban semmiképpen sem gyengítheti az egyeztetést”.

Róna-Tas: A kérdés itt nem az, hogy a 'keres, szerez, vásárol' jelentés összefügg-e a 'szül, gyermeket a világra hoz' szóval úgy általában. A jelentéstörténet ugyanolyan része a nyelvtörténetnek, mint a hangtörténet. Ha egy változás főbb elemeit ki tudjuk mutatni, akkor az valószínű. Ha két szó alapjelentése távoli, akkor összefüggésük problematikus. A kérdés az, hogy egy vogul szót, amelynek alapjelentése 'keres, szerez' de sehol sem 'világra hoz, szül', történetileg azonosnak lehet-e tartani egy magyar szóval, amelynek jelentése csak 'szül'. Honti hivatkozik egy másik vogul igére, amelynek jelentései: „találni, észrevenni, nézni, szülni; találni, találkozni, látni, észrevenni, szülni”. De hát a 'keres,

szerez, vásárol', meg a 'talál, észrevesz' teljesen különböző fogalmak. Ha pedig Honti arra akar utalni, hogy milyen távoli jelentéstartalmú igék is összefügghetnek, akkor a fentieknél jobb példákat is találhat. Továbbá, ha a vogul *kant- ige-nek egyaránt van 'találni' és 'szülni' jelentése, akkor miért nincs a vogul *sēl- ige-nek? Persze lehet, hogy volt, de elveszett, vagy nem volt soha, s a jelentés a magyarban alakult ki. Honti a szemantikai változásokra kiváló példákat idéz a *sel- szó vogul adattárából. Azt írja, ha jól értem, hogy Munkácsi szótárában két, Kannisto szótárában három szócikkre van bontva az anyag. Ez nyilván azért történt, mert mindkét szótár szerkesztői a kérdéses szavakat homonimnak tartották, s a jelentésük alapján elkülönítették. Honti szerint azonban ezek azonos szavak. Az itt található jelentések között feltűnik a 'megölni, zsákmányolni', 'megtámad (medve)' 'verekedni, birkózni kezd'. A jelentéstani elemzést Honti így zárja: „Úgy vélem, az ősvog. *šil- ige alapjelentése a 'megragad' volt, majd 'megszerez' és 'összekapaszkodik, birkózik' lett a jelentésváltozás eredménye”. Mindezt tisztelettel el lehet fogadni, azonban én ezektől a 'szül' ige jelentéstartalmát igen távolinak tartom. Honti ezután az ugor szibilánsok vogul képviselőitől érkezik. Erről l. alább.

48. *tár*- (WOT 1323; H 2017: 164–166).

Honti: „Teljesen indokoltnak látom RTA kételkedését, a szó valóban hangutánzó-hangfestő jellegű lehet, amelyhez hasonló hangalakú és jelentésű lexémák más nyelvekben is vannak. Ergo: e szavunk sem tartozhat finnugor kori szókincsünkbe”.

Róna-Tas: Egyetértünk.

49. *üt*- (WOT 1323; H 2017: 166–168).

Honti: „Ha esetleg mégis *j*-s lett volna a szókezdet az ugorban, akkor a magyarban a „*j* + magánhangzó” szekvencia felső nyelvállású magánhangzóvá való egyszerűsödése (pl. *juhász* > *ihász*, *juhar* > *ihar*, **jomkáb(b)* >> *inkább*; vö. Bárcki 1967: 130) nem lenne meglepő, hiszen tűrhetően van adatolva e változás, azaz ezzel magyarázható a *j- eltűnése; az eredetileg illabiális magánhangzó pedig még az ősmagyarban a rákövetkező *k hatására labializálódhatott hasonlóan az őssztjákhoz); az *ö* > *ü* zártabbá válás pedig közönséges fejlemény. Ugyanezen hangtani magyarázat vonatkozik természetesen az imént tárgyalt *üldöz* igeire is. [Bekezdés] Azt hiszem, a vokalizmus nem okozhat gondot, amit a következő együttes mutat: U/FU *ä > magyar *e*: 14; *e*, *ö*: 1; *e*, *ő*: 1; *e*: 1; *é*: 7; *é*, *e*: 8; *i*: 1; *ő*: 1; *ő*, *e*: 1, *ő*, *ö*: 1 (Csúcs et al 1991: 16). [Bekezdés] Úgy vélem, hogy hangtaniilag egyértelműen igazolható az egyeztetés, jelentéstaniilag sem találok semmiféle problémát sem, tehát a magyar szónak ebbe a szócsaládba való sorolását teljesen problémamentesnek látom.

Róna-Tas: A jelentéstani ismét nem problémamentes. Az alapjelentés 'vágni', ebből 'hántani', persze nem lehetetlen innen az 'ütni'. Az pedig, hogy a hangtani

oldal több lehetőséget is felvet, s nem egyértelmű, az a Hontitól vett idézet is bizonyítja. A magánhangzó egyezésről l. alább.

Honti a második csoportban 27 magyar szót vizsgált meg, amelyeket a WOT módszertani okokból kiemelt a biztos finnugor etimológiák közül, nem tagadva ezek finnugor eredetét, de megemlítve az etimológiák körüli problémákat. Honti recenziója számos új elemet hozott és gazdagította eddigi ismereteinket. A 27 szó többségében nincs okunk a finnugor eredetükben kételkedni, de fenn kell tartanunk azt a nézetünket, hogy további adatokra, kutatásokra van szükség, hogy teljes bizonyossággal állíthassuk nincs további teendőnk.

II. Hangtörténeti megjegyzések

Mielőtt a recenzió egészére tennék néhány megjegyzést, most át kell térnem dolgozatának harmadik részére, ahol Honti a finnugor hangtan néhány vitatott kérdéséről tárgyalja.

50. U/FU/Ug *p- > ma. f- ~ b-, *t- > ma. t- ~ d- (H 2017: 168).

Az idetartozó négy magyar szót (*bél, bog, bogyó, daru*) a WOT a 1317–1318. oldalon tárgyalja. A problémát Honti 2012-es cikkében és fentebb a megfelelő szavaknál vizsgálja. Megjegyzésének lényege, hogy a kérdéses FU hang (*p-, t-*) kettős magyar képviselője (*b-, f-* illetve *t-, d-*) a homonímia elkerülése miatt kialakult kétirányú hangváltozás eredménye. A szókezdő zöngésedés ($p > b, t > d$) az utána következő zöngés hang hatására ott jött létre, ahol ezzel elkerülhetővé vált a homonímia.

Nézzünk meg három esetet:

Magyar: *fal-*, *fal-*, *bal*:

PFUgr *paδs > PUgr *paδa (> POsty *pal*) > EAH *φαλα > H *fal* 'wall',
 PFUgr *pala- > PUgr *palā- (> POUgr *pāl- > PVog *pāl-, POsty *pul-,
 > EAH *φαλα- > H *fal-* 'to devour',
 PFUgr *palz (> Votj *pall'an*) > PUgr *palz (nincs az OUgr-ban) > H *bal*
 'left'.

Magyar: *fog, fog-, bog*

PFUgr *puηz- > PUgr *puηka- (> PVog *puγ-) > EAH *φουγα- > OH *fug-*
 > H *fog-* 'to hold, catch',
 PFUgr *piηke > PUgr *piηka (> POUgr *pēηkz > PVog *pǎηkz, POsty
 *pōηk) > EAH *φουγκα > *φουγα > H *fog* 'tooth',
 PFUgr *pδηkz > PUgr *pδηkz (> Vog *poηγε-l) > EAH *bogz > H *bog*
 'knot, bend'.

Magyar: fel, fél, (ajtó)fél, fél-, bél

PFUgr *piðe > PUgr *piðə (> POUgr *pāl > PVog **pāl'*, POsty *pel) > EAH *φelə > H *fél, föl* 'up(wards)',

PFUgr *pälä > PUgr *pälə (> POUgr *pēl > PVog **pāl'*, POsty *pelňěk) > EAH *φälə > H *fél'* 'half',

PFUgr **pele-* > PUgr **pelə-* (> POUgr **pīl-* > PVog **pīl-*, POsty **pěl-*) > EAH **φelə-* > H *fél-* 'to be afraid',

PFUgr *pele > PUgr *pelə (nincs az OUgr-ban) > EAH *φelə > H *fél'* '(door) post, pillar' (in *ajtófélfa* 'door-post' etc.', *félszer* > *fészer* 'shed' etc.),

PFUgr *päle > PUgr *päle (nincs az OUgr-ban) > EAH *bälə > H *bél* 'intestines, the inner part'.

Először is állapítsuk meg, hogy a homonímia csak az ősmagyarban jött vagy jöhetett létre. Az obi-ugor nyelvek nem mutatják semmi jelét annak, hogy az esetleges homonímiát hangtani (részleges hangtani) asszimilációval oldják fel. Az asszimiláció az ősmagyar kor kezdetén jöhetett létre, amikor a FUgr szókezdő /p-/ még /p-/ volt, hiszen, ha már spirantizálódott volna (> φ), akkor nem zöngés zárhang /b-/ hanem zöngés bilabiális spiráns /β-/keletkezett volna. Azt is látjuk, hogy a homonímia elkerülése nem történt meg a magyar *fal* főnév és *fal-* ige, a magyar *fog* névszó *fog-* ige esetében, ami talán még magyarázható a szófaji különbséggel, de nem történt meg a *fel, fél, (ajtó)fél* továbbá a *fél-* ige esetében sem. Természetesen itt is lehet szófaji okokat találni. Honti is megállapította, hogy a nyelv sokszor túri a homonímiát, ő az *ár* szavakat idézte. Idézhetne volna a két *húgy* 'csillag', 'vizelet' vagy a két *hó* 'hónap', 'snow', a két *íz* 'betegség', 'édes', a két *méh* szót is.

A WOT-ban ismertetem ezt a jelenséget (1016), megjegyzem, hogy komoly kétségeim vannak. Ugyanakkor hozzátettem hogy ebben a kategóriában, vagyis a másodlagos zöngésedések között, az egyetlen lehetséges jelölt a magyar *bal* szó. Mi húzódott meg e véleményem mögött? Úgy is fogalmazhatunk, hogy a homonímia elkerülése egy hangtani folyamatot indított el, a zöngésedést. Létrehozott két olyan hangot (*b-*, *d-*), amelyek addig nem voltak a magyarban. Azt nehéz feltételezni, hogy a magyar hangrendszerbe a *b-* és a *d-* fonémák a szókezdő helyzetben éppen a második magánhangzó zöngéssége következtében a homonímia elkerülése érdekében jöttek létre. Ezek a hangok szerintem később, idegen, először török, majd szláv, német hatásra kerültek a magyar nyelvbe. A fennmaradt török jövevényszavaink közül szókezdő helyzetben 74 esetben őrződött meg a szókezdő *b-* (WOT 1077). Ha egy nyelv el akarja kerülni a homonímiát, akkor a nyelv már meglévő elemeiből vagy rendszeréből választ. Persze ezt az Abaffy, Honti és mások által említett bonyolult lehetőséget kizárni nem lehet, de, mint

ezt a WOT jelzi, például *bogyó* szavunknak más hangtani problémája is van (*l* >> *gy*), míg *bog* és *dug*-szavunknak van jól adatolt török etimológiája.

Végül Honti (2012: 324) így ír „A magyar *tegez* (...) *t*-je *d*- helyett aligha lehet a finnugor egyeztetés elleni érv, mert a hangváltozások gyakran nem »hangtörvények«, hanem csak »hangváltozási tendenciák«. Ezzel akár egyet is érthetnénk, de mint látjuk egy tendenciát is lehet jól és tévesen leírni.

A magyar nyelvben a homonímia elkerülésének fő eszköze a magánhangzók hosszúságának megváltoztatása. Álljon itt néhány példa arra, hogy amikor a különböző hangtani eredetű szavak a hangváltozás következtében egybeesnének, akkor hogyan igyekszik elkerülni a homonímiát a magyar nyelv:

H *alom* 'litter' < EAH *aləmə < PUgr *alə-mə (> POsty *ǰləm),

H *áalom* 'dream' < EAH *alamä < PUgr *ođamə* (> POUgr *wūđəm/*wūđm3 > PVog *ūlm3, POsty *wuləm ~*aləm) < PFUgr *ođa-m3,

H *él-* 'to live' < PUgr **elə-* (> POUgr **yǎl-* > PVog **yǎlt-*, POsty **yělpäylě-*) < PFUgr **elä-*,

H *ell-* 'arch to mount' < PUgr *sälě (> POUgr **θ l-*, PVog *tāl, POsty **æl-*) < PFUgr **säle-*,

H *haj* 'hair' < PUgr *kayə (> PVog *koy),

H *háj* 'fat' < PUgr *koyə (not in POUgr) < PFUgr *kuye,

H *hal-* 'to die' < PUgr **kolə-* (> POUgr **kōl-* > PVog **kāl-*, POsty **kāla-* ~ **kol-*) < PFUgr **kola-*,

H *hál-* 'to pass the night, sleep' < PUgr **kalə-* (> POUgr **kūl-* > PVog **kūl-*, POsty **kal-*) < PFUgr **kal3-*,

H *hat* 'six' < PUgr *kottə (> POUgr *k t > PVog *kāt, POsty *kut) < PFUgr *kutte,

H *hát* 'back' < PUgr *kuttə (> POUgr *kūt > PVog *kūtəγ, POsty *kutəl) < PFUgr *kutt,

H *lep-* 'to cover' cf. *lepel* 'veil', *meglep* 'to surprize', etc. < PUgr **läppə-* (> POUgr **lēp-* > PVog **lēp-*, POsty **tep-*) < PFUgr **läpp3-*,

H *lép-* 'to step' < PUgr **läppə-* (> POUgr **lēp-* > PVog *lāp-*, POsty **lep-*),

H *szar(-)* (to) shit' < PUgr *šarə (> POUgr *šar ~ *čar > POsty *čar (?)) < PFUgr *šar3,

H *szár* (in *lábszár*, etc.) 'stem, leg' < PUgr *šorə (> POUgr *sōr > PVog *sār, POsty *sor).

Az azonos hangzású szavak zavaró jelenlétének számos más elkerülési módja is van, de a rendszer számára teljesen új hang létrehozása nem tartozik ezek közé.

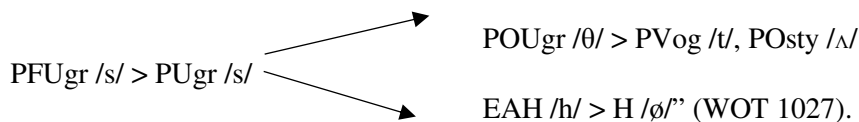
Ezért nem tudom elfogadni Honti fent idézett és sok korábbi cikkében is felhozott érvelését.

Nem szeretném ezt a szakaszt teljesen negatívan lezárni. Az, hogy egy alapnyelvi hangnak több megfelelése van egy leánnyelvben számos oka lehet, s ezek közül egy a hasonulás, a fenti esetben is felmerült. Már Lakó és különösen Bárczi mérlegelte, hogy nem láthatunk-e a jelenség mögött régi nyelvjárási eltérést. Bárczi ezt a török jövevényszavaink kétféle megfelelése mögött is el tudta képzelni, s erről sokat beszélgettünk is. Nem került el ez a lehetőség Honti figyelmét sem. Ezt a lehetőséget már Lakó óta azzal szokás elhárítani, hogy a három zárhang (*p*, *t*, *k*) közül az utolsó hang, vagyis a *k* esetében ilyenre példát nem tudunk. Ez így is van, azonban két dolgot nem vettek kellően figyelembe. Az egyik az, hogy a három hang képzési helye előlről hátrafelé haladva határozható meg, s hogy a *p*- zöngésült változata sokkal nagyobb terheltségű, mint a *t* hangé, másképpen fogalmazva több *b*- kezdetű olyan szavunk van (pl. *bal*, *bél*, *berek*, *berke*, *bíz*, *bog*, *bogyó*, *bonyolódik*, *bőr*, *bújik*, *buzog*), amely finnugor eredete valószínűsíthető mint amennyi *d*- kezdetű (pl. *dagad*, *daru*, *dob*, *domb dorgál*). Itt az abszolút számokkal persze nem szabad operálni, ugyanis a nyelvtörténet során elveszett, kihalt szavak nem hangtani sajátosságaik következtében szűntek meg a szókészlet részei lenni. A másik szempont, hogy egy nyelvi változás nem mindig egyszerre indul meg egy nyelvterületen, s nem is mindig egyforma sebességgel terjed. Ismerünk erre számos példát a török és mongol nyelvek területén, ezekkel itt nem terhelném az olvasót. Egy olyan jelenségre emlékeztetnék csak, amelyre Ligeti hívta (1980) fel a figyelmet és a WOT-ban lehet részletesen olvasni róla (WOT 1104–1107). Az őstörök *š egyes nyugati ótörök nyelvjárásokban *llč* lett, de ez a változás, ahogy Ligeti fogalmazott, „megakadt”, s néhány esetben nem zajlott le. A nyelvjárást beszélők egy csoportja elszakadt a többiektől, elvándorolt, és a hangtani változás „leállt”. Az ősmagyar esetében fel lehet tételezni, hogy a *p* > *φ* változás elindult, de nem valósult meg minden szóban, talán a magyar beszélők nagy részének elvándorlása miatt, s az új környezetben a még nem spirantizálódott szókezdő *p*- hangok már megőrződtek, majd zöngésedtek. Természetesen az ilyen folyamatokat nagyon nehéz bizonyítani, s igen körültekintően kell használni.

51. Az alapnyelvi szibilánsok képviselőiről (H 2017: 168–178).

Honti szerint az alapnyelvi szibilánsoknak (*s, *š, *ś) az ugor alapnyelvben bekövetkezett változását az eddigiektől radikálisan eltérő módon ítélem meg.

Mit ír a WOT? „In word-initial position PFUgr /s/ was preserved in PUgr, becoming voiceless interdental /θ/ in POUgr, and disappearing in H in 29 cases (21 PFUgr + 8 PUgr). For general phonological reasons I have to suppose that PUgr had /s/ and not /θ/ /s/ changes frequently to /h/, while this is not the case with /θ/.

Honti először kijavítja az általam használt görög majuscula *theta* [θ] jelet az általa használt *minuscule théta* jellel. Ez konvenció kérdése, én kerülöm a minuscule thétát, mert nagyon hasonlít a deltára, Honti a finnugrista gyakorlatot követi. Persze ennek nincs jelentősége. Közöttünk egy kérdésben van nézeteltérés. Honti és követői szerint a PFUgr /s/, /š/ már a PUgr-ban zöngétlen interdentális spiráns lett, szerintem a magyar ebben nem vett részt, ez a változás csak a POUgr-ban zajlott le. Az interdentális zöngétlen spiráns egy rekonstruált hang, természetesen semmilyen valós adatunk nincs róla, csak rekonstrukció. Ennek a hangnak a rekonstruálására azért volt szükség, mert az obi-ugor nyelvekben a szibilánsoknak dentális elemű /t/, /ʌ/- megfelelése van. Ha nem ismernénk az obi-ugor nyelveket, pusztán a magyar alapján egy ilyen rekonstrukció szóba sem jöhetne. De ha a kérdést a másik oldaláról nézzük, az /s/ > /h/ > /θ/ változás a természetes, és számos nyelvből adathozható, míg az /s/ > /θ/ > /h/ > /θ/ változásnak sehol nincs nyoma. Honti erről így ír (H 173):

„Való igaz, hogy az *s* > *h* gyakori változás, az *θ* > *h* pedig nem. A sok nyelv leggyakoribb változásait, »frekvenciáiát« számbavevő Serebrennikov (1974: 93) is csak egy esetet, éppen a feltételezett „Ug *θ > ősm. *h* > ma. Ø-t tudta megemlíteni. El kell fogadnunk, hogy nagyon ritka változásról lehet szó, de a déli lappban és a perzsában, továbbá egyéb délnyugati iráni nyelvekben bizony bekövetkezett. Az viszont egészen biztos, hogy Ug *θ-val számolnunk kell, és ennek a magyarban Ø a folytatója, tehát éppenséggel Ug *θ > ma. Ø- változás is lehett. Ezen ugor kori hangváltozást illetően l. még Honti 1999: 124–134.”

Honti utolsó korrektúrájába beírta, hogy „de a déli lappban és a perzsában, továbbá egyéb délnyugati iráni nyelvekben bizony bekövetkezett” minden hivatkozás nélkül. Nem értem pontosan Honti-t. Talán azt akarja mondani, hogy a *θ* > *h* > Ø változás másutt is előfordul. Aki a világ nyelveinek változásával foglalkozott, tudja, hogy minden hangváltozásra akad valahol példa. Honti ezen utalása azonban nem csak azért lóg a levegőben, mert nem ad hivatkozást, hanem azért is, mert például annak, hogy „a perzsában” így nincs értelme, s azt sem tudjuk meg mely hangtani helyzet(ek)ben következett be. Hogy csak egy példát említsek: A perzsa nyelvtörténet, mint ismeretes három fő szakaszból áll, az óperzsából, a középperzsából és az új, vagyis mai perzsából. Az óperzsában például van interdentális zöngétlen réshang, Θ (itt majusculával jelölik). Ez szókezdő helyzetben egy Proto-Iráni *s- folytatója pl. PI *sahH 'to teach, instruct' > OP

Θātiy-, PI *sand-* 'to appear, seem (good)' > OP *Θad-*.¹⁹ Ez a PI *s-* > OP *Θ-* azonban minden iráni nyelvben *s-*. Megjegyzem, hogy ez a PI *s-* egy IE palatalizált *k* folytatása. Van a Proto-Irániban rekonstruált *θ*. Ez például az avesztáiban őrződött meg, Ennek a hangnak sok iráni nyelvben különféle megfelelője van, van ahol *h-*, de el sehol nem tűnik normális szókezdő helyzetben. Ez a PI hang egy IE *t-* folytatója. Gyakori a *θr*-hangkapcsolat, pl. a **θram-* 'félni' (< IE **trem-*), ennek persze más megfelelői vannak az egyes iráni nyelvekben. Léphetnék tovább, s kérdezhetném, hogy a dél-nyugat iráni nyelvek esetében melyikről, mikor, milyen hangkapcsolatban és milyen következményekkel történik hasonló változás. De úgy gondolom ezzel nem szabad az olvasóink türelmét próbára tenni, ugyanis a kérdésben nem csak a változás általános nyelvészeti szempont szerinti gyakorisága a kérdés. Az */s/ > /h/ > /θ/* változás az egyszerűbb és a természetesebb, az */s/ > /θ/ > /h/ > /Ø/* változás a bonyolultabb. Beiktat ugyanis egy dentális elemet, amely megjelenik, majd eltűnik. Ennek a magyar nyelvtörténetben nincs semmi motivációja. Végül: nincs szükség a magyar hangtörténetben egy */θ/* feltételezésére, ha ezt a kitérőt kihagyjuk, minden eddigi ismeretünk igaz marad.

Ami tehát a finnugor–magyar hangtörténetet illeti ezen a ponton Hontival változatlanul nem értek egyet, de ez alig több mint hangjelölési kérdés, egyetlen etimológiát sem érint külön.

Ami a magyar hangtörténetet illeti, itt említtem meg, hogy a WOT megkísérelt kronológiát is felállítani. A finnugor mássalhangzók változásának kronológiájáról a WOT 1038–1040. oldalain lehet olvasni. Az ősmagyar kort (*Ancient Hungarian*) két szakaszra osztom, a Korai Ósmagyarra (*Early Ancient Hungarian*, EAH) és Kései Ósmagyarra (*Late Ancient Hungarian*, LAH). A rekonstruált kiindulópont az ugorkori állapot, az első ismert állapot az ómagyar kori állapot. Milyen eszközökkel lehet a két időpont között esetleg változások kronológiájára való utalást találni? Két eszközt használok, egy belső kronológiát, amely egyes hangváltozások egymáshoz való viszonyát állapítja meg, és külső kronológiát, amely a magyarba került jövevényszavak viselkedéséből vonható le. A jelzett fejezetben kizárólag az alán jövevényszavak adta kronológiai következtetéseket elemzem, és utalok arra, hogy egyes magyar hangváltozások esetleg az alánnal közös areális változások is lehetnek. A török hatásra később térek rá (*West Old Turkic and Hungarian*, WOT 1071–1223).

52. Az alapnyelvi affrikáták képviseletéről (H 2017: 178–188).

Ebben a hosszú fejezetben Honti arról értekezik, hogy volt-e a finnugor alapnyelvben hosszú affrikáta, s ha igen egy vagy kettő. Ezeket a megjegyzéseit a finnugristák bizonyára nagy figyelemmel fogják olvasni. Mivel azonban a WOT

¹⁹ Ez és minden további perzsa etimológia Cheung 2007-ből.

ezt nem tárgyalja, és a kérdés csak az *edz* szó kapcsán merülhetett fel (erről l. fent), nincs mondanivalóm, csak felhívom a figyelmet arra, hogy a finnugor és a török affrikáták történetét és azok magyar folytatásait a WOT 1088–1094. oldalain tárgyalja. A két rendszer és kölcsönhatásai pontos kronológiai elemzést kívánnak.

53. A finnugor magánhangzók történetéről és Voltaire-ről

Az összegezésben Honti így ír: „Hangtörténeti fejtegetéseim szinte kizárólag a mássalhangzókat érintik, amelyek változásai köztudottan nagyobb fokú szabályszerűséget mutatnak a magánhangzókéinál. Elég talán a Voltaire kemény túlzást megfogalmazó fricskájára utalnom, amelyet Steinitz (1944/1964: 1) idézett: „L’*étymologie est une science dans laquelle les consonnes ne jouent presque aucun rôle et les voyelles absolument aucun*”. A mássalhangzók változásai olykor valóban „hangtörvényszerűen” változnak, vagyis szinte kivételtelenséget mutatnak, mint pl. az uráli és finnugor alapnyelvi szibilánsoknak az ugor nyelvekbeli képviselői, de bizonyos esetekben ezek változásait is befolyásolták környezetük elemei, amint fentebb, az 51. Az alapnyelvi szibilánsok képviselőiről című pontban bemutattam, némelykor pedig váratlan, motiválatlan változásokat szenvednek el (a hangváltozások természetét illetően l. pl. Itkonen 1966: 196–216 és Mikola 1976).”

Mindenekelőtt két megjegyzés a fenti Voltaire idézethez. 1. Az állítólagos idézet, amely 1864-ben Max Müllernél jelent meg először, akkor még így hangzott: „*Le voyelles ne font rien, et les consonnes font de peu chose*”, vagyis a magánhangzók nem jelentenek semmit, a mássalhangzók meg csak alig valamit. Ez aztán a különböző nyelvekre oda és visszafordítva jutott el Steinitzhez, amit Honti idéz. Az idézettel azonban nemcsak az a baj, hogy Voltaire-nél senki nem találta meg,²⁰ a Max Müller féle szöveg meg némileg enyhült, másrészt némileg változott a tudományos folklórban, ahogy tudós szájról tudós szájra szállt. 2. Hanem az is baj, hogy ez leginkább a Voltaire kori nyelvészetre vonatkozik, amiben persze, ha mondta volna, Voltaire-nek még igaza is lehetett volna, s ha ő írta volna, tipikusan gúnyos megjegyzésként azokra vonatkoznék, akiknél a magánhangzók semmit és a mássalhangzók is alig valamit számítanak. Én azonban minden tiszteletem mellett is, Honti fenti kijelentése és szemlélete ellen tiltakozom.

Nincs itt helye annak, hogy a nyelvtörvények újgrammatikus felfogásától a mai napig folyó vita ismertetésébe vagy akárcsak említésébe is belemenjek. A

²⁰ Az álidézet történetét részletesen feldolgozta Considine (2009). E. F. K. Koerner 100 dollárt ajánlott annak, aki megtalálja Voltaire-nél az idézetet. Voltaire műveinek teljes feldolgozása ma már kizárja még a lehetőségét is, hogy ez az idézet tőle származzék.

nyelvrokonságról írott könyvemben (Róna-Tas 1978) összefoglaltam a korábbi nézeteket. Csak a WOT-tal szorosan kapcsolatos elveket fogom röviden tárgyalni.

El kell választani a nyelvnek mint objektív létezőnek a tőlünk függetlenül létező törvényeit azoktól, amelyeket mi állapítunk meg. A mi általunk, a tudomány által megállapított törvények csak megközelítik a valós folyamatokat, miután azok megfogalmazása ismereteink korlátaiba ütközik. Ezért a tudomány inkább általa leírt tendenciákról beszél, a törvény terminust a történeti nyelvtudomány az utóbbi időkben egyre kevesebbet használja. Idáig, gondolom még egyet is értünk. A WOT következetesen a *tendencia* szakkifejezést használja, mégpedig *erős* és *gyenge* tendencia fogalmakkal él. Ezek meghatározása az 1036. oldalon található. *Erős tendenciának* azt nevezi, ahol a fonológiai vagy morfofonológiai változások egyszerű szabályokkal írhatók le, és ahol a kivételek vagy nagyon ritkák, vagy egyáltalában nem léteznek. *Gyenge tendenciákat* ott találunk, ahol a változások ugyan a releváns esetek jelentős mértékében jelennek meg, de nem minden esetben. Mindez, ismétlem, a mi ismereteinkre vagyis tudásunk bizonytalanságára vonatkozik. A WOT ezután a finnugor mássalhangzók története esetében kilenc erős tendenciát állapít meg, ezek leírása után három gyenge tendenciát vázol fel. Mivel a hangok története a szóban elfoglalt helyüktől és a többi környezetében előforduló hangtól is függ ezeket az eseteket is figyelembe véve a tárgyalt változásokat egy táblázat foglalja össze (WOT 1037, 5.2 tábla).

Mindezt a WOT megkísérelte alkalmazni a finnugor magánhangzótörténet leírásánál is. A WOT hatvankilenc oldalon tárgyalja az ugor magánhangzók történetét az előzményektől az ugor alapnyelven át a magyarig, zárójelben megemlítve (főleg Honti alapján) az obi-ugor megfeleléseket is. Minden alapnyelvi magánhangzó esetében megkísérelte a változások okait is felderíteni. Csak példaképpen mutatom be az első nagy tendencia, az egyszerű, tehát csak minőségre vonatkozó változás tárgyalását a PUgr /*a/ esetében. Külön foglalkozom a mennyiségi változásokkal, vagyis a nyúlással és rövidüléssel.

Megállapítom, hogy a korpusz 89 olyan PUgr szót tartalmaz, amelynek első szótagjában /*a/ volt. Ezek közül 55 PFUgr /*a/-ra megy vissza, és összesen két eset van, amikor a PUgr /*a/-nak PFUgr /*o/ az előzménye. Ezt a két szót – *ház*, *nyár(fa)* – külön tárgyalom. 30 PUgr szónak nincs vagy nem ismerjük PFUgr előzményét. A 89 PUgr szóból 78 megőrizte ugor alapnyelvi vokalizmusát. A megváltozott 11 esetből ötben labiális lett a magánhangzó. Ebből három szóban az előforduló labiális mássalhangzó, kettőben pedig /-l-/ hatására (*hölgy* < PUgr *kaðwə, *völgy* < PUgr *waðkə, *utál* < EAH *oütə- < *awtə < PUgr *aktə, *olt* < PUgr *alə-ttə, *nyolc* < *nálə) történt a változás. A másik változás az *a > i változás mögött is hangtani okok állnak. Három esetben a szóban előforduló palatalizált mássalhangzó hatását lehet kimutatni (*szíl* < PUgr *śalə, *szirony* < PUgr *śalə, *világ* < PUgr *walə). Az első vagy a második kategóriába sorolható *irt* ~ *ort* igénk, aszerint, hogy melyik alakot tartjuk elsődlegesnek. Az ebben a szóban

létrejött magánhangzóváltozást azonban egyik esetben sem tudom, mi motiválta, azonban az itt előforduló magánhangzó a PFUgr-ban **u* volt. Végül megemlítek öt olyan szót, amelyben a PFUgr magánhangzó **o* volt, az ősmagyarban előbb **a* lett, majd mind az ötben **a > i* változás zajlott le, mint a fenti ugor szavakban. Négy szóban a hangváltozás a szóban előfordult *y-* [= *j*] hatására történt a magánhangzó változás (*hím* < PUGr **koymə* < **koyəmə*, *fi*, *fiú* < PUgr **poykə*, *ví-*, *vív-* < PUgr **woyə*, *ív* < PUgr **yoyəs*), és egy esetben (*tidó* ‘nyírfakéreg’ < **tontəy*) nem világos mi motiválta a változást. Végül két esetben a hátulképzett magánhangzóból elől képzett lett, mindkét esetben palatalizált mássalhangzó előlt (*rés* < PUgr **racə*, *vessző* < PUgr **wacə*).

Már maguk a mennyiségi mutatók is sokatmondóak: mint ezt a WOT 1059. oldalán látható ábra is mutatja 89 PUgr **a*-ból 78 megőrződött, 11 változott és ebből tíznek az okát tudjuk adni. A megmaradt egyetlen szó (*ort-*, *irt-*) érdemes a további vizsgálatra. Kapcsolatát a török eredetű *arat-* igénnel a WOT (70–71) nem fogadta el. A másodlagos **o > *a > i* változás esetében is van egy szó, a *tidó*, amely érdemes a további vizsgálatra. Hasonló szabályszerűségek találhatók a többi magánhangzó esetében is.

Nem érdektelen az egyes magánhangzók terheltségi viszonyainak vizsgálata sem. A WOT 1059. oldalán látható a PUgr magánhangzó állomány százalékos eloszlása. Ez az elosztás meglepően egyenletes (*/*a/* 19%, */*o/* 21%, */*u/* 12%, */*i/* 7%, */*ä/* 15%, */*e/* 18% */*ü/* 5%). Az összes magánhangzók 55%-a hátul képzett, 45%-a elől képzett. Ezek az arányok természetesen csak azokra az ugor szavakra vonatkoznak, amelyek a magyarban is előfordulnak. Persze az eset-szám (460) nem nagy, hiszen a vizsgált anyagból kizártuk a vitatott, problematikus eseteket (l. fentebb).

Anélkül, hogy most belemennék a WOT által tárgyalt többféle nyúlás, illetve a rövidülés eseteibe, annyit talán megfogalmazhatok, hogy ellentétben Hontival, minden finnugor magánhangzó területén biztos tudományos alapon állunk, erős tendenciákat tudunk megfogalmazni. Hozzátennem, ezt nem kis mértékben Honti munkássága tette lehetővé.

Összefoglalás

A WOT nemcsak egy török, hanem egy magyar hangtörténetet is tartalmaz. Értethető, hogy ennek erős visszhangja lett. Honti részletes, 219 oldalas recenziója nagy nyeresége a magyar nyelvtörténetnek, és a nemzetközi finnugrisztika is sok új eredménnyel gazdagodott. A török–magyar nyelvviszony kérdését új szempontokból világította meg. Örülök annak, hogy a WOT magyar nyelvtörténeti részei számos esetben arra készítették Hontit, hogy újragondolja, egyes esetekben megváltoztassa, más esetekben elmélyítse a korábban elfogadott álláspontot. Honti tanulmánya egészében biztosabb alpra helyezte magyar szavak etimoló-

giai kutatását. Fontosak azok az esetek is, ahol Honti nézetei meggyőztek, s módosítottam álláspontomat. Természetesnek tartom, hogy a fentebb olvasható részletes vitánk után is maradtak esetek, amelyekben nem értünk egyet, illetve ahol további kutatásra van szükség.

Csak ilyen viták vihetik előre a magyar nyelv történetének kutatását.

Rövidítések

EAH	Early Ancient Hungarian; korai ősmagyar
EWUng	Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen, I. Benkő 1993–1997
FU	Finnisch-Ugrisch; finnugor
H 2017	Honti László 2017
LAH	Late Ancient Hungarian; kései ősmagyar
MSzFE	A magyar szókinccs finnugor elemei, I. Lakó 1967–1978
OH	Old Hungarian; ómagyar
OUgr	Ob Ugrian; obi-ugor
PFUgr	Proto Finno-Ugrian; proto finnugor
POsty	Proto Ostjyak; proto osztyák
POUgr	Proto Ob-Ugrian; proto obi-ugor
PU	Proto Uralian; proto uráli
Pugr	Proto Ugrian; proto ugor
PVog	Proto Vogul
RTA 2011a, b	I. Róna-Tas – Berta 2011
TESz	A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára, I. Benkő 1967–1984
UEW	Uralisches Etymologisches Wörterbuch, I. Rédei 1986–1988
UMTSz	Új magyar tájszótár, I. B. Lőrinczy 1979–2010
WOT	West Old Turkic, I. Róna-Tas – Berta 2011

Irodalom

- Agyagási, Klára (2017), К вопросу об отражении тюркских анлаутных аффрикат в волжско-булгарских заимствованиях марийского языка. *Linguistica Uralica* 2017, 256–266
- Ašmarin, N. I. (1928–1950), *Thesaurus linguae Tschuvaschorum. Словарь чувашского языка 1–17*. Kazaň – Čeboksary.
- Bárczi Géza (1941), *Magyar szófejtő szótár*. Budapest.
- Bárczi Géza (1952), Török jövevényszavaink legrégebb rétegének kérdéséhez. *A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei* 2: 347–359.
- D. Bartha Katalin (1958), *Magyar történeti szóalaktan II. A magyar szóképzés története*. Egyetemi Magyar Nyelvészeti Füzetek. Budapest.
- Benkő Loránd (1980), *Az Árpád-kor magyar nyelvű szövegemlékei*. Budapest.

- Benkő Loránd. (szerk.) (1967–1984), A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára 1–4. Budapest.
- Benkő, Loránd (1993–1997), Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen 1–3. Budapest.
- Bereczki, Gábor (2013), Etymologisches Wörterbuch des Tscheremissischen (Mari). Der einheimische Wortschatz. Nach dem Tode des Verfassers herausgegeben von Klára Agyagási und Eberhard Winkler. Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica. Band 86. Wiesbaden.
- Berta, Árpád (2001), *Álmos* and *táltos*. Shaman. Vol. 9: 99–117.
- Cheung, J. (2007), Etymological Dictionary of the Iranian Verb. Leiden – Boston.
- Considine, J. (2009), Les voyelles ne font rien, et les consonnes font peu de choses: on the history of Voltaire’s supposed comment on etymology. *Historiographia linguistica* 36. 1/2: 181–189.
- Csúcs, Sándor et al. (1991), Statistik der uralischen Lautentsprechungen. *Linguistica, Series B, Documenta 1*. MTA Nyelvtudományi Intézete, Budapest.
- Dybo, A. – Normanskaja, Ju. V. (2013), Периодизация тюркских заимствований финно-угорских языков. *Урало-Алтайские исследования* 11: 7–40.
- Erdal, Marcel (1991), Old Turkic word formation 1–2. Wiesbaden.
- Erdal, Marcel (1993), Die Sprache der wolgalgarischen Inschriften. Wiesbaden.
- Futaky István (2001), Nyelvtörténeti vizsgálatok a kárpát-medencei avar–magyar kapcsolatok kérdéséhez. Mongol és mandzsu-tunguz elemek nyelvünkben. Budapest.
- Gamkrelidze, T. V. – Ivanov, V. V. (1995), Indo-European and the Indo-Europeans. A reconstruction and historical analysis of a proto-language and a proto-culture. Berlin – New York.
- Honti, László (1982), Geschichte des obugrischen Vokalismus der ersten Silbe. Budapest.
- Honti László (2012), Adalékok az U/FU/Ug alapnyelvi *zmz és **C(3)mz* szekvenciáknak és magyar képviselőiknek viszonyához. *Nyelvtudományi Közlemények* 108: 7–42.
- Honti László (2013a), *Ver*. *Folia Uralica Debreceniensia* 20: 63–72.
- Honti László (2013b), Etimológiai adalékok. *Nyelvtudományi Közlemények* 109: 69–90.
- Honti László (2016), Uráli etimológiai és hangtörténeti jegyzetek. *Nyelvtudományi Közlemények* 112: 7–75.
- Honti László (2017), A magyar és a nyugati ótörök szókészleti kapcsolatairól. Budapest.
- Horváth Katalin (2011), *Táltos*. Még egyszer a szó eredetéről és szócsaládjáról. In: Császár G. – Darvas A. (szerk.), *Kalárisok*. Tanulmánykötet Korompay Klára tiszteletére. Budapest. 162–174.
- Itkonen, Erkki (1966), *Kieli ja sen tutkimus*. WSOY, Helsinki.
- Janhunen, Juha (2003), *The Mongolic Languages*. London – New York.
- Katz, Hartmut (1971), Ungarisch *ér*, *érik*. *Nyelvtudományi Közlemények* 73: 143–146.
- Kara György (2002), Futaky István, Nyelvtörténeti vizsgálatok a kárpát-medencei avar–magyar kapcsolatok kérdéséhez. *Magyar Nyelv* 98. 491–496.
- Lakó György (1952), Hozzászólás Bárczi Géza „Török jövevényszavaink legrégebbi rétegének kérdéséhez” című értekezéséhez. *A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományok Osztályának Közleményei* 2: 363–369.
- Lakó György (szerk.) (1967–1978), A magyar szókészlet finnugor elemei. Etimológiai szótár 1–3. Budapest.

- Ligeti, Louis (1980), A propos du rhotacisme et du lambdacisme. *Central Asiatic Journal* 24: 222–250.
- B. Lőrinczy Éva (szerk.) (1979–2010), *Új magyar tájszótár 1–5*, Budapest.
- Mikola Tibor (1976), Hangtan és jelentéstan az etimológiában. In: Benkő Loránd – K. Sal Éva (szerk.), *Az etimológia elmélete és módszertana. Nyelvtudományi Értekezések* 89: 209–212.
- Munkácsi Bernát (1902), Adalékok a magyar nyelv régi török és mongol elemeihez. *Nyelvtudományi Közlemények* 32: 271–302, 369–398.
- Müller, F. M. (1864), *On the Principles of Etymology*. In: *Lectures on the Science of Language*. London. Idézve Considine 2009 után.
- Németh Gyula (1928–1930), Az uráli és a török nyelvek ősi kapcsolata. *Nyelvtudományi Közlemények* 47: 62–84.
- Nugteren, Hans (2011), *Mongolic Phonology and the Qinghai-Gansu Languages*. Utrecht.
- Pais Dezső (1945), A *hat* ige és a *-hat*, *-het* képző. *Magyar Nyelv* 41: 19–27.
- K. Palló Margit (1971), Ung. *gyúl* 'sich entzünden' und *gyújt* 'anzünden' und ihr türkischer Hintergrund. In: Ligeti Lajos (szerk.), *Studia Turcica*. Budapest. 375–383.
- K. Palló Margit (1982), *Régi török eredetű igéink*. Szeged.
- Rachmati, G. R. (1937/1972), *Türkische Turfantexte VII, mit sinologischen Anmerkungen von Dr. W. Eberhard*. Reprint in: *Sprachwissenschaftliche Ergebnisse der deutschen Turfan-Forschung, Bd. 2*. Leipzig. 290–386.
- Räsänen, Martti (1969), *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türkisprachen*. *Lexica Societatis Fenno-Ugricae* XVII/1. Helsinki.
- Rédei, Károly (1986–1988), *Uralisches Etymologisches Wörterbuch 1–3*. [Index: 1991.] Budapest.
- Rédei Károly (1986b), Szófejtések. *Nyelvtudományi Közlemények* 88: 208–219.
- Rédei Károly (1998–1999), Szófejtések. *Nyelvtudományi Közlemények* 96: 129–137.
- Rédei Károly – Róna-Tas András (1972), A permi nyelvek ősspermi kori bolgár-török jövevényszavai. *Nyelvtudományi Közlemények* 281–298.
- Rédei Károly – Róna-Tas András (1975), A bolgár-török-permi érintkezések néhány kérdése. *Nyelvtudományi Közlemények* 77: 31–43.
- Róna-Tas, András (1978), Julius Németh. Life and work. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 32: 261–284.
- Róna-Tas, András (1982a), The periodization and sources of Chuvash linguistic history. In: Róna-Tas, András (ed.), *Chuvash Studies*. Budapest. 113–169.
- Róna-Tas, András (1982b), On the history of the Turkic and Finno-Ugrian affricates. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 36: 429–447.
- Róna-Tas András (1983), „Rokonságszerű ősi kapcsolat”. Németh Gyula nézetei az uráli és a török nyelvek viszonyáról. In: Bereczki Gábor – Domokos Péter (szerk.), *Uralisztikai tanulmányok. Hajdú Péter 60. születésnapja tiszteletére*, Budapest. 331–346.
- Róna-Tas, András (1988), Turkic influence on the Uralic languages. In: Sinor, Denis (ed.), *The Uralic languages. Description, history and foreign influences*. Leiden. 742–780.
- Róna-Tas, András (1996), *Ugor, ogur or ugor?* Remarks on the name “Finno-Ugrian”. In: Mészáros, Edit (ed.), *Ünnepi könyv Mikola Tibor tiszteletére*. Szeged, 265–269.

- Róna-Tas András (1997), A honfoglaló magyar nép. Bevezetés a korai magyar történelem ismeretébe. Második, javított, bővített kiadás., Budapest.
- Róna-Tas, András (1998), Western Old Turkic. In: Johanson, Lars (ed.), The Mainz meeting. Proceedings of the Seventh International Conference on Turkish Linguistics. August 3-6, 1994. Wiesbaden. 619–626.
- Róna-Tas András (2003), *Börtön* szavunk és az avar–magyar kapcsolatok. Nyelvtudományi Közlemények 100: 219–225.
- Róna-Tas, András (2010), Morphological embeddig of Turkic verbal bases in Hungarian. In: Johanson, Lars –Robbeets, Martine (eds), Transeurasian verbal morphology in a comparative perspective: geneology, contact, chance. Wiesbaden. 33–42.
- Róna-Tas, András – Berta, Árpád (2002), Old Turkic Loan Words in Hungarian. Overview and Samples. Acta Orientalia Hungarica 55: 43–67.
- Róna-Tas, András – Berta, Árpád† – Károly, László (2011), West Old Turkic. Turkic Loanwords in Hungarian. Wiesbaden.
- Sinor, Denis (ed.) (1988), The Uralic languages. Description, history and foreign influences. Leiden.
- Steinitz, Wolfgang (1944/1964), Geschichte des finnisch-ugrischen Vokalismus. 2. mit einem Anhang und Wortregistern erweiterte Auflage. Berlin.
- Veres Péter (2010), Újabb adatok a magyar népnév eredetéhez és történeti mitológikus hátteréhez a néprajzkutatás szemszögéből. In: Bali János – Bati Anikó – Kiss Réka (szerk.), *Inde aurum – inde vinum – inde salutem*. Paládi-Kovács Attila 70. születésnapjára. ELTE BTK Tárgyi Néprajzi Tanszék – MTA Néprajzi Kutatóintézet, Budapest. 539–558.
- Widmer Anna (2007a), Morfológia, szófajváltás és etimológia. In: Maticsák Sándor et al. (szerk.), *Nyelv, nemzet, identitás. A VI. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus (Debrecen, 2006. augusztus 22–26.) előadásai. II. kötet. Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság, Debrecen – Budapest. 301–312.*
- Widmer Anna (2007b), Morfológia, szófajváltás és etimológia. *Folia Uralica Debreceniensia* 14: 141–153.
- Witsen, Nicolas (1692), *Noord en Oost Tartarye*, Amsterdam MDCCV. First print: Amsterdam, 1692; Second edition: Amsterdam, 1705. Reprint in 1785.
- Zaicz Gábor (2016a), *Könyv a magyar nyelv őtörök jövevényszavairól*. *Magyar Nyelv* 112: 433–443.
- Zaicz Gábor (2016b), András Róna-Tas – †Árpád Berta: West Old Turkic. Turkic Loanwords in Hungarian, Part I: Introduction, Lexicon »A–K«, Part II: Lexicon »L–Z«, Conclusions, Apparatus. *Turcologica*, Band 84. Harrasowitz Verlag, Wiesbaden 2011. X + 618. I., X + 619 – 1494 I. *Folia Uralica Debreceniensia* 23: 305–315.